BEN DE ÇAY PARASI ÖDÜYORUM

İstanbul'da Bir Kahvehane Geleneği:
İnsan, Mekân, Tarih

AHMET UYSAL

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2046
KÜLTÜR SERİSİ: 1112

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-630-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Proje Yöneticisi: Alper Kanca

Editör: Ekrem Ayyıldız - Mevlâna İdris

Düzelti: M. Bilal Erimez

Kapak Tasarımı: Ömer Onay

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Vizyon Basımevi Kâğıtçılık
Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. Nu: 1/Z
Beylikdüzü-İstanbul Tel: (0212) 671 61 51
Sertifika Nu: 52098

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Ahmet Uysal: 1977 yılında Ordu/Ünye'de dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra 1998 yılında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Coğrafya Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümünde "İstanbul'un Avrupa Yakasında İETT Ulaşımı" başlıklı tezi ile yüksek lisansını, 2014 yılında İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümünde "Londra'da Türk Varlığı: Mekân ve Aidiyet" başlıklı teziyle de doktorasını tamamladı. 1999-2011 yılları arasında İstanbul'da Sosyal Bilgiler öğretmeni, 2011- 2016 yılları arasında da Londra Eğitim Müşavirliği bünyesinde Türk Dili ve Kültürü öğretmeni olarak görev yaptı. 2016 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak göreve başladı. 2020 yılında Doçent ünvanı aldı. Hâlen aynı üniversitede akademik çalışmalarını sürdürürken 2023 yılında "Topluluktan Diasporaya: Çekya'da Türk Diasporası'nın Oluşum Sürecinde Deneyim, Söylem ve Strateji" başlıklı proje kapsamında Çek Cumhuriyeti'nde Brno Masaryk Üniversitesinde çalışmaya başladı. İlgi duyduğu başlıca alanlar şöyledir: Şehir çalışmaları, göç, göçmen, diaspora mekânları, mekân ve yer duygusu, aidiyet, coğrafi düşünce tarihi, toplumsal ve mekânsal teoriler, kamusal alan ve kahvehaneler.

İÇİNDEKİLER

Giriş 13
Kitaba Ne İsim Koyalım ve Kapak Resmi Ne Olsun Meselesinin Kısa Hikâyesi 21

KAHVEYE TARİHSEL BAKIŞ

Kıyıya Vuranların Sığınağı: Erenler Kıraathanesi (Çorlulu Ali Paşa) Yılları (1981-1993) 35
Erenlere İlk Adım: Çorlulu'nun Haziresindeki Ağaç ve Diyalektik 41
Farklı Dünyaların Bir Araya Gelmesi 45
Şiir Gibi Eylem 55
Darbe Sonrası Dünyaları Birleştiren Dergiler 58
Bir Medreseden Diğerine: Çorlulu'dan Sinan Paşa'ya Geçiş 70
Bir Arayışın Hikâyesi: İLESAM Yılları (1994-2001) 75
Kahveyle Bağlantılı Siyasi Arayışlar 78
Bir Arayış için İLESAM'a Gelen Hippi 86
Dünya Partisi Genel Başkanı ile Röportaj 88
Sivil Bilinç: Bosna Dayanışma Grubu 90
Tek Kanaldan Özel Kanallara ve Kasetten CD ve İnternete 96
İsim Babası Kahve Olan Bir Gazete: Yeni Şafak Gazetesi 101
Entelektüel Pazarı 105
Postmodern Zamanlar: 28 Şubat Darbesi Günlerinde Kahve 108
Marmara Depremi Sonrasında Sığınak Vazifesi Gören İLESAM 112
İLESAM'ın kapanması 117
Mekândan Topluluğun Hikâyesine: Yazarlar Birliği/Türk Ocağı Yılları (2001-2011) 122
Erenler ve İLESAM'dan Geleceğe Taşınan Bir "Topluluk": "Rindân" 126
"Sen Onu Direğe Anlat" 133
Değişen İletişim Tarzı 135

Sabit Telefonlu Yıllar ve Çok Değerli Mektuplar 135
Yeni Günlük İletişim Dili: Yeni Küllük/Rindân E-Posta Grubu 138
İki Önemli Hadise 140
Bir Marmaratörün Yıllar Sonra Gelen Baro Üyeliği 140
Bir Metafor Olarak Suriçi'nden Çıkış: Küllük'ün Ata Yurduna Yolculuk 142
Bir Dost İçin Hatıra Kitabı: İyi Bilirdik 147
Geleneğin Yüzakı: Paradigma Yayınları 153
Paradigma'nın İflası! 154
Yeni Bir Döneme Doğru: Süleymaniye'de Buluşmanın İlk Yılları 157
Ümitsiz olmayın! Osman Akkuşak Haydarpaşa Lisesi'nde Talebe Yetiştiriyor 159
Değişen Dünyada Geleneğin Yeni Yorumu: Antik Kafe/Rindân Yılları (2011-2021) 161
Kahvenin Yeni Kuşağı: Genç Rindler 168
Sohbet Halkasındaki Değişim 176
Toparlayan Dergi: *ÇETO* 186
Yıllar Sonra Kahveye Gelen Meçhul Müdavim 190

KAHVEYE TEMATİK BAKIŞ

Kahve Bir Dünyadır: Kahvenin Sosyo-Mekânsallığı 197
Kahve ile İlişkili Mekânlar 204
Beyaz Saray ve Türkmen Yayınevi 206
Ankara'daki Akraba Mekân: Sakarya Çay Ocağı 212
Kitaplarla Dolu Bir Ev: Hilmi Oflaz'ın Evi 217
Erkan Mumcu'nun Küçük Langa'daki Evi 219
Türbe Sokak No: 9 221
Hasan Aycın'ın Ofisi 223
"Eski Deliklerden Yeni Bakışlar": Eski Kafa 224
Süleymaniye'de Bayram ve Cuma Namazı Sonrası Buluşmaları 227
Sahaf İbrahim'in Dükkânı 231
Kahvedeki Viyana Ekolü 232
Beyaz Saray'da Türkmen Yayınevi'nde Bir Gün 236
Diriliş'teki İkinci Adam 239
Viyana Yolcusu Kalmasın! 242

Büyük Dalgın 244
Bir İklim Bilimci ile Aynı Odada Kalmak 246
Kahvenin Temsil Ettiği Dünya ve Kahvenin Anlamı....249
Paradigmaları Aşanların Buluştuğu Yer....254
Kahvedeki Kedilerin Dünya Görüşü 269
Kahvedeki Galiyevciler 271
Eski ve Yeninin İç İçe Aktığı Yer: Kahvedeki Kuşaklar 274
Kahve Bir Sahnedir: Kahvede Gündelik Hayat 278
İstanbul Suriçi'nde Bir Medrese Avlusunda Olmak....284
Medrese Avlusundaki İlk Gün....291
Kahveye Gelen F16 Pilotu....296
Ağır Silah Uzmanı Hafif Silah Uzmanına Karşı 299
Bir Gelenek İnşası: Hilmi Oflaz Sofrası 302
Yargan Ağabey'in Sirke ile İmtihanı....318
Gündelik Hayatın İçinden: Nargile, Adisyon ve İddia 320
Tömbekiden Aromalı Nargileye....320
Adisyon Tutulmayan Bir Kahve....323
İddia Makamının Tesisi 325
Kahvedekiler; "Mekâna Ruh Katanlar" 328
Kahvede Çekim Merkezi Olan ya da Kahveyi Kaynaştıran İsimler....330
Mekâna Ruh Verenlerin Sembolü: Hilmi Oflaz 332
Hilmi Ağabey Bize de Acı; Moğollara Kadar Gitme!....339
"Sohbetin Piri": Mehmed Niyazi Özdemir 341
Rüya ile Gerçek Arasında 350
Merkez Olmayı Reddeden Merkez: Yusuf Ağabey 352
Masa da Masaymış Ha ya da Bir Yazarın Müstakbel Masası 356
Yusuf Ağabey'in Meşhur Şakalarına İki Örnek....362
"Seyfettin'i Severdik"....364
Leylanâme Şairi ve Mücadele Adamı: Ali Uğur 368
Sokaktaki Vatandaş 374
Dikkat Et, O bir Ajandır....377
Edebî Bir Karizma: Nusret Özcan....380
Çay ve Kitaplarla Başlayan Dostluklar 387
Nusret Ağabey'in Ünye Seyahati 390
Dile Gelen Tarih: Yurdakul Ağabey....392
"Yaşayan Klasiğimiz": Mustafa Kutlu 398
Mustafa Kutlu'yu Arayan Adam 408

Geleneğin Aklı: Alper Kanca 410
İki Kahve Müdaviminin Londra Gezisi 421
Kahve Çalışanları 428
Kahveye Gelen Popüler Yüzler: "Robert De Niro Bile Kahveye Geldi" 434
Kahvenin Özü: "Beni Herkes Tanır Diyenlerin Tanınmadığı Yer" 438
Kahvede Kadın ve Aile 441
Kahvedeki Mesleklere Dair 447
Kahvedeki Reklamcılar ve Yol Açan Açan Adam Erol Olçok 454
"Epistemik Cemaat"e Karşı Direniş: Hüsamettin Arslan 459
Kıyafet Deyip Geçmemek Lazım 464
Her Sütunun Dibinde Bir Meczup 466
"Dönemez Dönmeler Tekerlekler Gibi ve Sadakalar; Bendeniz Fokus" 467
Hayatın Şifresi, Bir Yapısökümcü ya da "Anla İşte O Demektir": Dekoder Ekrem 469
Deli Hüseyin 471
Teğmen Kemal; Namıdiğer İngiliz Kemal 472
Müzmin Bağımsız Aday: Kuvayimilliye Fatma 473
Kahvede ve Kahveyle Büyüyen Çocuklar 478
Mustafa Kutlu'nun Duası: "Rabbim İnşallah Güzel Kızımız Muharrir Olur" 484
Olmazsa Olmaz Eksantrikler 487
Hipokrat Yemini Etmeyi Reddeden Bir Türkçü: Dr. Yargan Buyruk 487
Ölçüler Dışında Bir Adam: Hans von Aiberg 489
Veysel Başkan'ın Dünya Vatan Cumhuriyet ve Ana Kraliçe Melek Partisi 491
Eksantrik Bir Film 494
"Son Bakışta Aşk": Pandemi Döneminde Üsküdar Subaşı Beyler Kafe'de Bir Hafta Sonu 498
"Önden Gidenler" Diyelim Bayım! 501

Sonuç 503
I. Dünden Bugüne 503
II. Bugünden Yarına 504

Dizin 507

Giriş

Garson çay servisini bitirdi. Nusret Özcan çayından bir yudum alarak,

"Şu kapıdan Dostoyevski girse tanır mısınız?" diye sordu.

Gerçekten de bu yaz akşamında, bir köşede nargile içenler, diğer köşede hararetle memleket kurtaranlar, hemen karşıda kitabına dalan adam ve durmaksızın çay taşıyan garsonlar o büyük romancı gelse ve "İşte ben geldim!" dese, ne yapardı acaba!..

Nusret Özcan, cevabı biliyormuş gibi yüzünde her zamanki gülümsemesiyle yanında oturan Ekrem Ayyıldız'a baktı. Onun gözleri çoktan medrese kapısına sabitlenmişti, sanki üstat mezarından kalkmış ve şu asırlık kapıdan girecekmiş gibi öylece oradaydı. Ya onu tanıyamasalar; o müthiş zekâya alelade adam muamelesi yapsalar!..

Dostoyevski yaşasaydı ve yolu Kıta Avrupası'na değil de Dersaadet'e düşseydi, yine farzımuhal yirminci yüzyılın sonlarında İstanbul'a bir yolculuk yapsaydı, mutlaka buraya uğrardı. Şu ortasında şadırvan olan ve revnaklı bölmelerinde çeşit çeşit muhabbetin döndüğü, eskinin medresesi, şimdinin kıraathanesini mekân tutmuş ülkenin seçkin entelijansiyasının arasına gelirdi gelmesine ama bu şenlikli, herkesin her şeyi bildiği ortamda nasıl bir muamele görürdü? Şurası muhakkak ki yazdığı eserlerden kesin sigaya çekilirdi. Hatta tavsiyeler havada uçuşur ve daha da öteye geçilip misal "Yahu sevgili Dosto, *Karamozov Kardeşler*'de Alyoşa'yı çok kayırıyorsun, senin gibi adalet duygusunu ince terazide tartan biri için bu hiç yakışık alıyor mu!" diye eleştiri oklarını mutlaka üzerine çekerdi.

Bu kahvede herkes sigaya çekilirdi.

Kahvenin "Yaşayan klasiğimiz" dediği Mustafa Kutlu kuyu başında oturmuş, elinde çay, içeri girenleri gözlüyordu. Eh ne de olsa, o da bir hikâye avcısıydı. Hem zaten, şu medrese avlusu tek başına bir hikâye konusu değil miydi ki! Misal, karşıda oturan ve yıllardır tömbeki içe içe marpucu dudağına gömülmüş adam, yine onun gibi

gayet şık kıyafetlerle yan yana dizilip nargilesini içen emekli ekabir takımı, bir köşede gazeteye tefrikasını yetiştirmeye çalışan yazar, şiire dalmış şair, tezini bitirmeye çalışan akademisyen adayı, yüksek perdeden tartışan üniversite öğrencileri, kahvenin hemen karşısında müşterisini bekleyen halıcı dükkânları ve bütün bu kalabalığın arasında gezinen kediler; başlı başına bir hikâyenin kahramanıydı.

Mustafa Kutlu, az önce içeri girip sohbete dâhil olan bir üniversite öğrencisini gözüne kestirdi ve hararetli konuşmaların arasından gence döndü:

"Senin ailende bey ya da ağa var mı hiç?"

Genç üniversite öğrencisi, yazarı tanıyordu. Tanımak ne kelime, tüm eserlerini severek okumuştu. Adının Şadi Çarsancaklı olduğunu söyleyen genç, mahcup bir şekilde cevap verdi:

"Dedem Elazığ'da bir bey."

Mustafa Kutlu gülümseyip,

"Güzel," dedikten sonra sohbet halkasına döndü. O an oldukça şaşıran Şadi Çarsancaklı, daha sonraki yıllarda Mustafa Kutlu'nun kahveye yeni gelen birileri hakkında böylesi tahminlerde bulunduğuna şahit olunca hep bu olayı hatırlayıp gülümsedi.

Evet bu kahveye nice kişiler ve onların rengârenk hikâyeleri girdi.

Bir kahve düşünün; en genel ifadeyle, bir geleneğin devamıdır ve bizzat o kahvenin müdavimleri gelenek, modernite ve daha birçok entelektüel mevzulara vâkıftır. Bir kahve düşünün; geleneği savunanlarla onu eleştirenler, sağcılarla solcular, dindarlarla ateistler, deliler, dâhiler, evliler, müzmin bekârlar ve bohemler aynı masa etrafında toplanmıştır, toplanmaktadır. Bu kitap işte böyle bir "kahve" ve onu oluşturan "gelenek" hakkındadır. Peki burası nasıl bir kahvedir?

Kahve denilince mahalle kahvesi, âşık kahvesi, esnaf kahvesi, meddah kahvesi, imaret kahvesi, işçi kahvesi, çalgılı kahve gibi birçok farklı türün varlığı vakıadır. Habermas'a göre, modernite ile beraber sosyal teori ve eleştirel düşünce bağlamında kahvehanelerin önemi artmıştır ve tarihin belli dönemlerinde bazı kahveler "eşitliğin, rasyonel ve eleştirel düşüncenin oluştuğu"[1] oldukça önemli

[1] Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü,* çev. T. Bora ve M. Sancar,

mekânlardır. Literatürde "edebiyat kahvesi"[2] ya da "edebiyat mahfili"[3] diye anılan bu yerler tüm kahveler içinde çok özel bir konumdadır ve hikâyesi anlatılan kahve de tipik bir edebiyat kahvesidir.

Bu kitap, genel olarak 1980 Darbesi sonrasında başlayıp günümüze kadar devam eden İstanbul Suriçi'nde bir kahvenin ve onun müdavimlerinin hikâyesidir. Zaman değiştikçe mekânlar ve bizzat o mekânın içindeki insanlar da değişmiştir. Bu yanıyla, mezkûr kahvenin hikâyesi, biraz da Türkiye'nin son kırk yılını kapsayan bir değişimin hikâyesidir.

Eğer 1980 öncesiyle bir bağ kurulacaksa bu hikâye Küllük Kıraathanesi ile başlayıp Marmara Kıraathanesi ile devam eden bir geleneğin devamıdır. Eski ile kuvvetli bağ hep vardır ancak yine de her yeni mekân kendi zamanının ruhunu yansıtan nevi şahsına münhasır bir yerdir. Marmara Kıraathanesi büyüsünü çoktan kaybedip artık miadını doldurduğu sıralarda 1980 Darbesi'nin de etkileri görüldüğü için ortam ziyadesiyle gergindir ve insanların gidecek yeri yoktur.

İşte böyle bir zamanda sohbet, fikir alışverişi, hasbihâl, ironi, dertleşme, entelektüel paylaşım vb arayanlar için adres, Beyazıt Meydanı'ndan Sultanahmet'e giden cadde üzerinde bulunan Çorlulu Ali Paşa Medresesi'ndeki Erenler Kıraathanesi'dir. Dolayısıyla asıl hikâye 1981 yılında Erenler Kıraathanesi'nin açılmasıyla başlamaktadır. Bu kahveyi müdavimleri "Erenler", "Medrese", "Çorlulu" diye anmaktadır. Bu mekânda da tıpkı diğer edebiyat kahvelerinde olduğu gibi maya tutmuştur ve seksenlerin darbe kasırgasından kaçan her düşünce Erenler'de kendine yer bulmuştur.

Erenler müdavimleri 1994 yılında Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nin hemen yanındaki Sinan Ali Paşa Medresesi'nde açılan İLESAM lokalini yurt edinmiştir. İLESAM diye adlandırılan bu yeni mekânda kahveye yeni kuşaklar ve yeni yüzler katılmıştır. Yani burada da başka bir maya tutmuştur ve tıpkı Erenler gibi İLESAM da kendi kimliğini oluşturmuştur. Ancak 28 Şubat sürecinin hemen peşinden İLESAM da tarihteki yerini almıştır ve ülkenin sancılı sü-

---

İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

2 Salâh Birsel, *Kahveler Kitabı*, Koza Yayınları, İstanbul, 1975.

3 Turgay Anar, *Mekândan Taşan Edebiyat, Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012.

recine benzer şekilde kahve müdavimlerinin bir kısmı farklı yerlere dağılmıştır.

Bu dağınıklık uzun sürmemiştir ve artık yeni adres bir başka medresedir. Kahve 2000'li yılların başında Sultanahmet'te Kızlarağası Medresesi'ndeki Yazarlar Birliği'ne taşınmıştır. Göçebelik sanki işin şanındanmış gibi kahve müdavimleri Yazarlar Birliği'ndeki yedi yıllık bir dönemden ve akabinde de bir süre Türk Ocağı'na devam ettikten sonra soluğu Süleymaniye'de almıştır. 2011'den itibaren artık yeni mekân Antik Kafe'dir. Bu yeni dönemde kahve topluluğu kendine isim de vermiştir: "Rindân."

O hâlde denilebilir ki bu kitap, 1981 yılında Erenler Kıraathanesi'nde başlayıp İLESAM, Yazarlar Birliği, Türk Ocağı ve Antik Kafe ile günümüze ulaşan bir kahve geleneği[4] hakkındadır. Bu gelenek illa bir espriye irca edilirse, o da şudur: "Ben de çay parası ödüyorum."

Kahvede sıkça tekrarlanan bu sözün ve bu sözle bağlantılı bir şekilde kitabın kapağının neyi temsil ettiği, "Giriş" bölümünden hemen sonra "Kitaba Ne İsim Koyalım ve Kapak Resmi Ne Olsun

[4] Kavramsallaştırma noktasında üç hususun altı çizilmelidir. Birincisi, bu kitap bir kahve geleneğinin ve o geleneği devralıp taşıyan bir topluluğun hikâyesidir. Fakat, hikâyesi anlatılan kahve topluluğu farklı dönemlerde farklı mekânlardadır. Bu sebeple, her dönem kendi mekân adıyla anılmaktadır. 1980'li yıllarda Erenler Kıraathanesi'ne devam edildiği için bu yıllar anlatılırken "Erenler yılları", "Erenler müdavimleri"; 1990'lı yıllarda İLESAM'da buluşulduğu için "İLESAM yılları", "İLESAM'a gidenler" gibi ifadeler tercih edilmiştir. Bu durum diğer dönemler için de geçerlidir. İkinci husus bu "çoklu isimlendirme" sorununu aşmakla ilgilidir. Erenler, İLESAM, Yazarlar Birliği, Türk Ocağı ve Antik Kafe her ne kadar farklı tarihselliği ve mekânsallığı ihtiva etse de, bir kahve geleneği bağlamında belli bir bütünlük arz etmektedir. İşte bu bütünlüğü ifade etmek için "kahve" kelimesi kullanılmıştır. Kısaca kahve derken, 1981 yılından günümüze kadar devam eden bir kahve geleneği ve o geleneğin bünyesindeki topluluk kastedilmektedir. Gerekli görülen yerlerde, belli bir dönemi ve o dönemdeki özellikleri açıklamak için Erenler, İLESAM, Yazarlar Birliği, Türk Ocağı, Antik Kafe isimleri kullanılmıştır ama genel bir durum anlatılırken kahve kelimesi tercih edilmiştir. Üçüncü husus ise, bu çalışmanın bir kurumun tarihçesi olmadığıdır. Örneğin, Erenler Kıraathanesi'nde, hikâyesi anlatılan kahve topluluğunun içinde olmayan insanlar da vardır. Bu durum İLESAM, Yazarlar Birliği, Türk Ocağı, Antik Kafe için de geçerlidir. Yani bu mekânlar aynı zamanda herkese açık mekânlardır ve birçok müşterisi vardır. Bu yanıyla bu kitap, belli bir kıraathane, kahve, lokal, kafe gibi yerlerin kurumsal hikâyesi değildir. Bu mekânlara edebiyat kahvesi kimliği kazandıran topluluk ele alınmaktadır.

Meselesinin Kısa Hikâyesi" başlıklı bölümde anlatılmaktadır. Bu bölüm okunduktan sonra görüleceği gibi *Ben de Çay Parası Ödüyorum* başlığı ve *İstanbul'da Bir Kahvehane Geleneği: İnsan, Mekân, Tarih* alt başlığı altında, bu kitapta "eşitlik, fikir özgürlüğü, eleştirel düşünce, ironi" gibi ilkeleri içselleştirmiş insanların ve bu insanların oluşturduğu mekânın hikâyesi anlatılmaktadır

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın söyledikleri bu kahve topluluğu için de geçerlidir. Üstada göre, o meşhur Küllük Kıraathanesi "Nizam-ı âlem taifesi, şiş taifesi, esafil-i şark taifesi"nden mürekkeptir. Tabii o lisan çoktan değişti, kim ola ki bunlar derseniz, cevabımız şudur: memleket kurtaranlar, konuya bodoslama dalanlar ve her mevzuyu geyiğe bağlayanlar. İlla adını koyarsak burası birçok şairin, yazarın, gazetecinin, üniversite hocasının, öğretmenin, öğrencinin, avukatın, iş adamının, siyasetçinin, işçinin, işsizin, meczubun, akıllının, gencin, yaşlının ve dahi pek çok okumuş yazmışın mesken tuttuğu bir yerdir.

Bu kitabın yazılma fikri bizzat kahveden çıkmıştır ve kitabın yazım hikâyesi kahvede başlamış, kahvede şekillenmiş ve kahvede son bulmuştur. Bu yüzden bu kitap müşterek tarihimizin müşterek bir yazımıdır.

Hem ülkemizde hem de dünyada kahve gibi şehir mekânlarına dair birçok çalışma yapılmıştır. Şüphesiz bu çalışmaların çoğu *Ben de Çay Parası Ödüyorum*'a da ışık tutmuştur. Özellikle, Küllük Kıraathanesi ve Marmara Kıraathanesi'ne dair yazılanlar bu çalışmaya da yol göstermiştir. Ancak Erenler Kıraathanesi, İLESAM, Yazarlar Birliği, Türk Ocağı ve Antik Kafe'ye dair kapsayıcı bir çalışmanın olmaması bir vakıadır. Yine de Erenler Kıraathanesi ve İLESAM'a dair, az da olsa, kısa hatıra yazılarının varlığı önemlidir. Bu çalışmanın amaçlarından birisi bu dağınık yazıları belli bir çerçeve dahilinde bir araya getirmektir.

Yaklaşık kırk yıldır devam eden bir kahve hikâyesinde farklılıklar ve çeşitlilikler de mevcuttur. Çerçeve sunması için bu farklılığı iki şekilde ifade edebiliriz. Birincisi, kahveye gelen kişilerin çeşitliliğidir. Kahvedeki kişiler dünya görüşleri, hangi kuşağa mensup oldukları, kahveye gelme sıklıkları, kahve ile ilişkilerinin devam edip etmemesi, toplumsal yapıları, meslekleri vb birçok özelliğe göre sınıflandırılabilir. İkincisi ise, mekânsal farklılıktır. Sürekli de-

vam edilen yerler, arada gidilen yerler, çevrede ziyaret edilen dost mekânları gibi farklılıklar mekâna da yansımıştır. Bütün bu farklılıklar kahvenin rengini oluşturduğu gibi aynı zamanda mekâna ruhunu veren ve oluşturan unsurlardır ve şüphesiz, bu kadar geniş bir konuyu ele almanın zorluğu aşikârdır.

İşte bu zorluğu aşmak için kahveye dair kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Buna göre kahveyi iyi anlamak için hem "diyakronik (art zamanlı)" hem de "senkronik (eş zamanlı)" yaklaşım aynı anda benimsenmiştir. Diyakronik yaklaşımın benimsendiği birinci bölümde kahvenin belli bir zaman diliminde donmuş bir oluşum olmadığı vurgulanmıştır ve geçmişten günümüze akış görülmeye çalışılmıştır. Senkronik yaklaşım ile kahvenin akışı belli temalar çerçevesinde sınırlandırılıp daha ayrıntılı görülmeye çalışılmıştır. Yani sürekli bir akışı bünyesinde barındıran kahve belli olgular çerçevesinde değişmiştir ve değişirken içindeki unsurları da dönüştürmüştür. "Kahveye Tematik Bakış" denilen ikinci bölümde de böylesi bir yaklaşım benimsenmiştir.

Diğer belirtilmesi gereken husus çalışmanın metodolojisine dairdir. Her şeyden önce bu kitabın yazarı da bir kahve müdavimidir. Bu yanıyla *Ben de Çay Parası Ödüyorum* fenomenolojik bir boyut taşımaktadır. Yani hikâyenin içinde yazar da vardır. Bu durum bir yönüyle avantaj, başka açıdan dezavantajdır. Çünkü kahveye içeriden bakış kadar dışarıdan bakış da gerekmektedir ve yazar, her ne kadar olgu ve olaylara mesafeli durmayı amaçlasa da bu çalışmada içeriden bakış daha ağır basmıştır.

Araştırma esnasında 96 kişiyle derinlemesine görüşülmüştür. Bu kişiler içinde 14 kişiyle birden çok görüşülmüştür. Özellikle kitabın yazım sürecinde söz konusu kadroyla sık sık telefon görüşmeleri yapılmıştır. Toplam 7 görüşmeyle en çok mülakat, İLESAM'ın en önemli karakterlerinden Garson Muhittin Yıldırım ile yapılmıştır. Ayrıca Antik Kafe'deki cumartesi sohbetleri en önemli veri kaynaklarından birisi olmuştur. Kahvenin ilerleyen yıllarında kurulan e-posta ve WhatsApp gruplarındaki yazışmalar da diğer veri kaynaklarıdır.

Ben de Çay Parası Ödüyorum bir araştırmanın ürünüdür. Bu nedenle çalışmaya akademik bir üslup hâkimdir. Böyle bir dil ve üslup belli bir mekâna dair olgu ve olayları anlamak için kaçınılmaz olsa

da aynı zamanda metnin kuru ve soğuk olması kaygısıyla *Ben de Çay Parası Ödüyorum*'un içine yaklaşık 40 hikâye eklenmiştir. Günümüz duygu sosyololojileri ve duygulanım (*affect*) teorisi bağlamında böylesi metinlerin belli bir kontekstte değerli olduklarının altı çizilmelidir. Bu anlatılar, kahveye dair hatıraların hikâyeleştirilmiş hâlidir. Dolayısıyla hepsi yaşanmış bu hikâyeler kahvenin ruhuna dair göndermeler içermektedir.

Altı çizilmesi gereken bir diğer husus da araştırmanın sınırlılığına dairdir. Bu kitapta geniş bir toplululuk ele alındığı için gözden kaçan ve ele alınmayan meselelerin varlığı bir vakıadır. Bu kitap mülakatlarda anlatılanlar, hatıralarda hatırlananlar ve yazarın anlatılanları kaydedebildikleri ölçüde yazıya dökülmüştür. Teşbihte hata olmazsa, bu kitap, okyanusun küçük bir damlasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla bazı kişiler ve olaylar, önemli detaylar gözden kaçmış olabilir. Bu konuda tüm kahve müdavimlerinin anlayışına sığınılmaktadır.

Ben de Çay Parası Ödüyorum'da birçok kişinin desteği vardır. Her şeyden önce bu kitap tüm kahve müdavimlerinin sahiplendiği bir projedir. Dolayısıyla, hem Türk toplumsal ve kültürel tarihinde böylesine özgün bir kahvenin oluşumunda özne oldukları hem de bu çalışmaya verdikleri destekten dolayı tüm kahve müdavimlerine müteşekkirim.

Bunun haricinde Ekrem Ayyıldız'ın ve Mevlâna İdris'in kitabın inşasında yol göstericiliği ve rehberliği temel oluşturmuştur. Ekrem Ayyıldız'a entelektüel olarak ve yazı/üslup konusundaki katkıları sebebiyle şükranlarımı sunarım. Kitabın ve kitap kapağının tasarım sürecinde katkılarından ve bu esnadaki öğretici fikir alışverişinden dolayı Ömer Onay'a teşekkür ederim. Bu çalışmanın inşasında katkı sunan ama yayımlanmasını göremeden aramızdan ayrılan Mevlâna İdris'e rahmet dilerim. Yakup Uçar'a bazı mülakatlarda yoldaşlığı, Burhan Karagöl'ün kahveye dair hatıraları en ince ayrıntısına kadar dile getirdiği, Mahmut Ulusoy'un kitabın yazılma sürecinde tavsiyeleri, Necla Vatansever'in ve Yusuf Ziya Başbay'ın desteği, Nurullah Karaca'nın teknik konularda yardımı için teşekkür ederim. Sevgili dostum Mehmet Sait Karaca'ya her zaman verdiği destek ve çoğu mülakatta beni yalnız bırakmadığı için ayrıca teşekkür ederim.

Kahve içindeki ve dışındaki toplantı, proje, anma, cenaze, dü-

gün, gezi, yemek gibi her tür faaliyette organizasyon becerisi, girişimciliği ve fedakârlığıyla başrol oynayan Hacı Bayram Çiçek, bu kitabın hazırlanma sürecinde de çeşitli açılardan destek sunmuştur. Zamanla birçok açıdan kahvenin merkezî karakteri Hilmi Oflaz'a benzeyen Hacı Bayram Çiçek, tabiri caizse generali çok olan yerde her zamanki gibi sıradan askerin işlerini üstlenmiştir. Çoğu kahve müdavimi gibi *Ben de Çay Parası Ödüyorum* kitabının yazarının da bir sorunla karşılaştığı zaman ilk aradığı kişi Hacı Bayram Çiçek'tir. Müteşekkiriz.

Fakat bir kişiyi ayrıca anmak gerekmektedir. Bu kitabın ilk fikrini ortaya attıktan yayın aşamasına kadar içerik önerilerinden fotoğraf teminine kadar birçok konuda desteğini esirgemeyen Alper Kanca'nın yeri ayrıdır. *Ben de Çay Parası Ödüyorum*'un yazarı aynı zamanda kahve müdavimidir ve kahve onun için de "bir okul" gibidir. Bu kitabın yazılması yazar için ziyadesiyle öğretici olmuştur. İşte bu süreçte bilgi ve görgüsünü paylaştığı, eyleme geçme, problem çözme ve var olan değerlerimiz ile gurur duyma gibi olguları bizzat yaşayarak gösterdiği için Alper Kanca'ya minnettarım.

1981'de başlayıp bu kitabın hazırlandığı 2023'e kadar devam eden kırk yılı aşkın bir kahve geleneğinin geçmişini ele almanın zorluğu aşikârdır. O hâlde ilk sorulması gereken soru şudur: Tarihsel perspektif ile bakıldığında kahve tarihi nasıl dönemselleştirilir? Kahvede farklı dönemler neyi temsil eder? Kahvenin tarihsel dönemleri ile Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve kültürel tarihi arasında paralellikler nelerdir?

Kitaba Ne İsim Koyalım ve Kapak Resmi Ne Olsun Meselesinin Kısa Hikâyesi

Kökler derindedir; 1981'de başlayan kahvemizin hikâyesi, Türk kültür tarihinde önemli yer tutan Küllük ve Marmara geleneğinin devamıdır. Mustafa Kutlu'nun ifadesiyle Marmara Kıraathanesi'nden sonra "maya tutmuştur" ve bu gelenek yeni durum ve kişilerle, birbirini takip eden mekânlarda kendi gerçekliğini oluşturup günümüze kadar ulaşmıştır. Erenler, İLESAM, Yazarlar Birliği, Türk Ocağı, Antik Kafe ve Subaşı Beyler Kafe'de oluşan bu yeni gerçekliğin esprisi, kitabın adına ve kapaktaki görsele de yansımıştır.

Ben de Çay Parası Ödüyorum Adı Neyi Temsil Etmektedir?

Malum, bir edebiyat kahvesinde sohbetin mahiyeti önemlidir. Ancak daha da önemli olan şey, sohbetin usulüdür. Edebiyattan felsefeye, sanattan dine, siyasetten spora her şeyin konuşulduğu kahvede aslolan, her fikrin ifade edilebilir, savunulabilir olmasıdır. Yani fikrin içeriğine katılmayabilir, destek de vermeyebilirsiniz ama ifade edilmesine saygı göstermeniz, hatta ifade edilmesini teşvik etmeniz gerekir. Kahvede hiçbir ideolojinin, düşüncenin, bakış açısının bir diğerini susturma üstünlüğü yoktur. Yani kahvede "fikir özgürlüğü" esastır.

Herkesin "söz hakkı" vardır. Konuşmak isteyen birine söz hakkı vermemek hiç hoş karşılanmaz. Diğer taraftan sohbetlerde ziyadesiyle retorik, yani söz oyunu, ironi, gönderme, hiciv, eleştiri vb. mevcuttur. Konuşmacı buna da hazır olmalı, "kontra"lara alınmamalıdır.

Konuşan kişi sözü uzatır ve/veya başkalarının itirazına imkân vermezse, kahvedeki herhangi biri derhâl, "Bir dakika kardeşim, burada herkesin söz hakkı var" anlamında, "Birader, biz de çay parası ödüyoruz!" demektedir. Kahveye ilk kez gelen, sosyal konum ve hiyerarşiye göre konuşmaya alışmış kişiler için bu söz şaşırtıcıdır ama

zamanla onlar da alışırlar. Çünkü *Ben de Çay Parası Ödüyorum* aynı zamanda "eşitlik" anlamına gelir.

Nasıl herkes fikrini ifade etmekte özgürse, karşısındaki kişi de onu eleştirme hakkına sahiptir. Bu sebeple *Ben de Çay Parası Ödüyorum* diyerek, "Söylediklerin seni bağlar, bir de beni dinle; ondan sonra hüküm verelim," ikazı yapmış olursunuz. "Eleştirel düşünce" kahvenin alametifarikalarındandır. Dolayısıyla kitabın adı olan *Ben de Çay Parası Ödüyorum* sözü fikir özgürlüğü, herkese söz hakkı, eşitlik ve eleştirel düşünce gibi sohbet ilkelerine gönderme yapar.

Kahveyi "fikir özgürlüğü, söz hakkı, eşitlik ve eleştirel düşünce" kavramlarıyla idealize etmek bizi yanıltabilir. Ağır meseleler daima sohbet konusudur ama hayat bundan ibaret değildir. Kahve aynı zamanda "ağır meselelerin hafifletildiği" ya da bir başka ifadeyle "ironinin daima iş başında olduğu" bir yerdir. İroni bir yanıyla meselelere "dışarıdan" bakabilmek ve kendini eleştirebilmek anlamına geldiği için *Ben de Çay Parası Ödüyorum* sözü, "Mevzuları o kadar da ciddiye almayalım, hayata daha geniş perspektiften bakalım," demektir.

Şu hâlde *Ben de Çay Parası Ödüyorum* başlığı ve *İstanbul'da Bir Kahvehane Geleneği: İnsan, Mekân ve Tarih* alt başlığı altında bu kitapta, "eşitlik, fikir özgürlüğü, eleştirel düşünce, ironi" gibi ilkeleri içselleştirmiş insanların ve bu insanların oluşturdukları mekânların tarihsel ve toplumsal hikâyesi anlatılmaktadır.

Kitabın yazım süreci bittiğinde kitap adı aranırken de "katılımcı" bir metot benimsenmiş, kahvedekilerin fikirleri alınmıştır. Kahveyi oluşturan geleneği ve kahvenin ruhunu yansıtacak çeşitli isimler önerilmiştir. Örneğin, önerilerden "Küllük ve Marmara İzinde" adı kahvenin köklerini, "Erenler'den Rindân'a" adı ise geçmişten günümüze değişen mekânları vurgulamıştır. Önerilenler arasında, "Bir Devrin Şahitliği" kahvenin tarihsel bağlamına, "Bir Şenliktir Babıali" ise Küllük ve Marmara'nın da içinde bulunduğu daha geniş bir geleneğe gönderme yapar. Önerilen bütün isimler arasında kitap adı için *Ben de Çay Parası Ödüyorum* öne çıkıp kabul edilmiştir.

Kapak Tasarımı Neyi Temsil Etmektedir?

Kitabın kapak tasarım fikri ve uygulaması da kahveden çıkmıştır. İsmail Bayram'ın önerisi ve kahve müdavimlerinin katkılarıyla, Orhan Rıfat Karagöl'ün Süleymaniye'de Antik Kafe'de bir yaz gecesi çektiği fotoğraf esas alınıp Ressam ve Grafiker Ömer Onay'ın tasarımıyla bu özgün kapak oluşmuştur. Evet, kapak da kitabın adı gibi çarpıcıdır ve insanı ilk anda şaşırtan bu görüntüde kimler yoktur ki!

Dâr-ı bekâya irtihal edenler: Hepimizin abisi Hilmi Oflaz, hikâyemizin öncülü sayılan *Dâhiler ve Deliler* adlı kitabın yazarı Mehmed Niyazi Özdemir, edebî karizma Nusret Özcan, *Leylanâme* şairi ve mücadele adamı Ali Uğur, *Epistemik Cemaat* kitabını yaşayarak yazan Hüsamettin Arslan ve daha nice önden gidenler.

Kahvenin "yaşayan klasiğimiz" dediği Mustafa Kutlu, merkez olmayı reddeden merkez Yusuf Abi, Moderatör, engin bilginin sembolü Ekrem Ayyıldız ve her cumartesi Hilmi Oflaz Sofrası'nda toplananlar, kapaktaki sahnede yerlerini almışlardır.

Sahne gerçekten büyüleyicidir. Sadece onlar mı?

"Ömrün şu biten neşvesi tâm olsun erenler/Son meclisi câm üstüne câm olsun erenler," diyen Yahya Kemal'in şiirleri kahvede de yankılanır. "Dünyayı güzellik kurtaracak," diyen kahve müdavimlerinin gözleri, Erenler'in kapısında onu arar ve nihayet Dostoyevski de masada yerini alır. Emek ve eylem deyip yumruğunu sıkanların sesine kulak veren Marx da sahnededir. Doğu'dan ve Batı'dan nice düşünürün, şairin, yazarın ve onların eserlerinin gölgesi bütünüyle kahve denilen sahnededir.

Kapaktaki görselden anlaşılacağı üzere bu sahnede sınır yoktur. Bir sohbet esnasında on dokuzuncu yüzyılda yaşamış bir düşünürün fikirleri, bir kahve müdaviminin şahsında somutlaşabilir. Vefat eden bir arkadaşımız hep aramızdadır. Yıllar sonra kahveye gelmiş bir müdavim sanki dün ayrılmış gibi sohbete dâhil olmaktadır. Kısacası, kahvede farklı dünyalardan, zamanlardan ve mekânlardan birçok kişi bir aradadır ve bu durum, kahvede her fikrin rahatlıkla savunulabileceğini temsil etmektedir. Abdülhamid, Atatürk, Marx gibi farklı tarihsel kişiliklerin görüşlerini savunanların yan yana çay içip serbestçe, kavga etmeden tartışabilecekleri; şiirden spora, sinemadan siyasete, felsefeden dine birçok mevzunun konuşulduğu,

kısacası "ben de çay parası ödüyorum" anlayışını benimsemiş herkesin sohbete dâhil olduğu renkli bir yelpazedir.

Kahve, farklı mevsimlerde envai çeşit çiçeğin açtığı ve solduğu toprak ana gibidir âdeta. Bereketlidir ve aramızdan ayrılanlar, uzak coğrafyada yaşayanlar bile daima bizimledir.

KAHVEYE TARİHSEL BAKIŞ

On altıncı yüzyılda ahşap bir sedirde kahvesini yudumlayan biriyle günümüzde, yani yirmi birinci yüzyılda ve eğer daha teknik bir ifadeyle söylersek küreselleşmenin ve dijitalleşmenin tam ortasında, ışıklı ve müzikli bir kafede çayını yudumlayan adam arasında mutlaka bir bağ vardır. Bu bağ üç şekilde kurulabilir.

Birincisi, geleneksel kültürümüzde kervansaray ve köy odaları gibi mekânların sohbet kültürümüze yansıyan izleridir. Peki, bir kahvenin kervansaray ile nasıl bir ilişkisi olabilir? Kahve müdavimlerinden Şaban Abak'a göre, genel olarak kahvelerin daha özelde ise mezkûr kahvenin izlerini bu tür mekânlarda da görmek mümkündür:[5]

> Bir otağ ateşinin etrafındaki ruh ya da uzun gece sohbetlerinden sonra kervansaray duvarlarına vuran ışık aynı (kahvedeki) hikâyenin ilk izleridir.

İkincisi, nüveler çok eskiye götürülse de kurumsal anlamda bir buluşma mekânı olarak kahvelerin açılması on altıncı yüzyıldadır. Peçevi'ye göre ilk kahvehane Halepli Hakem adında bir tüccar ve Şamlı Şems adında bir efendi tarafından 1554 yılında İstanbul Tahtakale'de açılır. Bu bilgi tartışmalı olsa da kesin olan şudur ki kahvehaneler İstanbul'a gelir gelmez sayıları hızla artıp yaygınlaşmıştır ve zamanla kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Kahve satılan ve tüketilen bir yer olarak kurulan kahvehane, kısa zaman içerisinde gündelik hayatın en önemli mekânlarından biri hâline gelmiştir ve beş asır boyunca, özellikle başkent İstanbul'da olmak üzere Osmanlı toplum hayatının akışında önemli yer tutmuştur. Dolayısıyla günümüz kahvelerinin geçmişle bağının ikinci unsuru da geleneksel Osmanlı kahveleridir.[6]

---

5 Şaban Abak ile yapılan görüşme.

6 Literatürde Osmanlı kahvehaneleri denilince genelde İstanbul kahvehanelerine gönderme yapılmaktadır. Bunun sebebi, Dersaadet'in haricinde taşradaki kahve mekânları hakkında tarihî kayıtların az olmasıdır. Cumhuriyet dönemi kahvehaneleri üzerine yapılan çalışmaların da büyük bir bölümü İstanbul kahveleri üzerinedir. İstanbul kahveleri denilince de Beşir Ayvazoğlu'nun *Üçüncü Tepede Hayat* adlı eserinde söylediği gibi öteden beri kültür hayatımızın merkezindeki Sultanahmet, Divanyolu, Beyazıt ve Şehzadebaşı kastedilmektedir. Dolayısıyla bu kitapta ele alınan kahve, İstanbul Suriçi'nde bulunduğu için

Üçüncü olarak, Tanzimat döneminden sonra Osmanlı modernleşmesiyle beraber kahvehaneler de artık farklı boyut kazanmıştır. Bu dönem Osmanlı coğrafyasında, daha özel olarak İmparatorluğun merkezi İstanbul'da siyasi, toplumsal ve kültürel hayat değiştiği için, teşbihte hata olmazsa, yeni bir dünya kurulmuştur. "Garplılaşma", "asrileşme", "modernleşme", "Batılılaşma" gibi kavramlarla isimlendirilen bu değişim süreci gündelik hayat mekânlarını da etkilemiştir. Artık eskiden farklı olarak, değişen dünya karşısında nasıl tavır almamız gerektiği hakkında kafa yoran ve "münevver ya da entelijansiya" diye anılan okumuş yazmış bir zümre ortaya çıkmıştır. İşte, bu kişilerin hayatlarında en önemli mekânlardan birisi de kahveler olmuştur.

Şüphesiz, eskiden de kahveler önemliydi ancak "imparatorluğun en uzun yüzyılında" kahveler, artık farklı anlam dünyasında, yeni oluşan "kamusal alan"ın merkezinde bir yerdir. Kıyas yapılacak olursa bu dönemde gazete ve dergiler aydınların fikirlerini yazılı olarak tartıştığı bir yerken, kahvehaneler bu fikirlerin daha canlı bir şekilde etkileşime geçtiği alanlardır. Kimine göre "edebiyat mahfilleri", bize göre ise "edebiyat kahveleri" diye isimlendirilen mekânlar, bu dönemde her okuryazar için en önemli çekim merkezlerinden biridir. Örneğin, Sarafim Kıraathanesi, İkbal Kahvesi, Meserret Kıraathanesi.

Örnekler çoğaltılabilir ancak edebiyat kahveleri içinde Küllük Kahvesi'nin yeri ayrıdır. Malum olduğu üzre Küllük Kahvesi özellikle 1930 ve 1950'li yıllar arasında Türk kültür tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Küllük Kahvesi, yeni kurulan cumhuriyet entelijansiyasının bir özeti gibidir. Bu yüzden olsa gerek Küllük Kahvesi hakkında diğer kahvelere göre daha fazla literatür birikmiştir.[7] Bir

---

mekânsal açıdan da tarihsel çizginin devamıdır.

7 Anar, Turgay (2012). *Mekândan Taşan Edebiyat*, İstanbul: Kapı Yayınları; Ayvazoğlu, Beşir (2010). *Dersaadet'in Kalbi Beyazıt*, İstanbul: Heyamola Yayınları; Ayvazoğlu, Beşir (2013). "Küllük Kahvehanesi", *Küllük*, 2: 1-3; İŞLİ, Emin Nedret (1994). "Küllük Kahvesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 5: 169 İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını; İŞLİ, Emin Nedret (2006). "Edebiyatçıların Buluştuğu Yer: Küllük Kahvesi", *Kitap-lık*, 90: 79-83. Odyakmaz, Nevzad Sudi (2004). *Küllük Anıları*, İstanbul: Mephisto Yayınları; Oktay, Ahmet (2006). "Edebiyatçı Mekânları", *Kitap-lık*, 90: 63-64; Özata Dirlikyapan, Jale (2010). "İstanbul'da Edebiyatçıların Mekânları", *Turkish Studies, International Periodical For*

süreklilik kurulacaksa edebiyat kahvesinin en orijinal örneği Küllük Kahvesi, bu kitapta hikâyesi anlatılan "Erenler Kıraathanesi'nin, İLESAM'ın, Yazarlar Birliği'nin, Türk Ocağı'nın ve Antik Kafe'nin öncülüdür." Günümüzde eli kalem tutan okuryazar kesimin bir araya geldiği her mekân az çok Küllük'ün izlerini taşır. "Beyazıt Cami'nin türbe kapısı dışında, körfez şeklinde ve bahçemsi bir yer"[8] olan Küllük Kahvesi, dönemin İstanbulu'nu göz önüne alırsak; İstanbul Üniversitesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Babıali, Sahaflar Çarşısı'na yakınlığı sebebiyle İstanbul'un entelektüel hayatının tam da merkezindedir. Bu sebeple birçok şair, yazar, üniversite hocası ve gazetecinin buluşma noktasıdır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, Hilmi Ziya Ülken, Mehmet Kaplan, Ali Nihat Tarlan, Nurullah Ataç, Rıfat Ilgaz, Abidin Dino, Asaf Hâlet Çelebi, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sait Faik Abasıyanık, Cahit Sıtkı Tarancı, Nuri İyem, Burhan Ümit Toprak, Orhan Veli, Faruk Nafiz Çamlıbel, Niyazi Berkes, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Salâh Birsel, Neyzen Tevfik, İlhan Berk ve Tarık Buğra gibi isimler Küllük müdavimlerinden sadece birkaçıdır.

Küllük Kahvesi, Beyazıt Meydanı'nı genişletme ve Aksaray-Sultanahmet arasındaki yol düzenleme çalışmaları sırasında 1950'li yıllarda yıkıldığı için müdavimleri farklı yerlere dağılmıştır. Değişen zamanın koşulları çerçevesinde buranın bazı müdavimleri caddenin hemen karşı sırasında yer alan Marmara Kıraathanesi ile civardaki çeşitli mekânlarda bir araya gelmeye başlamıştır. Böylece tarihin bir başka kesitinde başka bir mekân kendi gerçekliğiyle beraber vücut bulmuştur. Dolayısıyla, kahve geleneğinin devamlılığını anlamak için Küllük'ten sonra anılması gereken yer Marmara Kıraathanesi'dir:[9]

> Beyazıt Meydanı ve çevresi İstanbul'un en köklü hayat alanlarından biridir… Beyazıt'ın tarihinde yer edinen mekânlardan biri de Marmara Kıraathanesi'dir.

---

the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5 (3): 1092-1112; Sökmen, Cem (2012). *Eski İstanbul Kahvehaneleri*, İstanbul, Ötüken Neşriyat; Yıldız, Mehmet Ali (2015) "Beyazıt'ta Bir Kültür Ortamı: Küllük Kahvesi", *Mavi Atlas*, 4, 96-107.

8 Akozan, Sıtkı (1936) *Küllüknâme*, İstanbul, Bürhaneddin Basımevi, 16 s.

9 Turgay Anar, *Mekândan Taşan Edebiyat*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, 252.

> Marmara Kıraathanesi, 1950'lerin ikinci yarısındaki imar hareketiyle ortadan kalkan Küllük Kıraathanesi'nin mirasını devralır. Marmara Sineması, Düğün Salonu ve Oteli ile aynı binada bulunan kıraathane, 1955-60 sonrasının İstanbulu'nda bir grup insan tarafından uzun yıllar boyunca mesken tutulur. Bir cephesi Beyazıt Meydanı'na diğer cephesi Marmara Denizi'ne bakan Marmara Kıraathanesi'nin arka bölümünde bildiğimiz kahvehanelerden pek farkı yoktur…
>
> Hem Osmanlı hem Cumhuriyet dönemini yaşamış emekli hocalar, kitaplarıyla evlenmiş bekârlar, öğretmenler, akademisyenler, üniversite öğrencileri, gazeteciler; Kapalıçarşı, Beyazıt, Sirkeci esnafları aynı masada oturmuş, 1960'tan sonra Türkiye'de yaşanan toplumsal, kültürel ve siyasal değişimi beraber yorumlamışlardır.

Marmara Kıraathanesi müdavimleri için "Marmaratör" ifadesi kullanılmaktadır. Bu kelimenin nereden geldiği ve Marmaratörlerin ayrıntılı hikâyesi denilince, elbette kendisi de bir Marmaratör olan Mehmed Niyazi Özdemir ve onun *Dâhiler ve Deliler* adlı kitabı akla gelmektedir. Bu kitabı ilginç yapan bir diğer özellikse, içinde adı geçen çoğu kişinin daha sonraki yıllarda *Ben de Çay Parası Ödüyorum* adlı bu çalışmada hikâyesi anlatılan kahve müdavimleri arasında olmasıdır.

Küllük sonrasının sembol mekânı Marmara Kıraathanesi "Laleli'den Beyazıt'a çıkan yokuşun düzlüğe ulaştığı yerde ön cephesi Beyazıt Meydanı'na, arka cephesi denize bakan, eskiden Marmara Sineması'nın bitişiğinde bulunan, günümüzde ise Özdemir Marmara Çarşısı'nın bulunduğu yerde kurulmuştur." Aynen Küllük'te olduğu gibi Marmara'ya da Erol Güngör, Mehmet Genç, Mehmed Niyazi Özdemir, Nuri Karahöyüklü, Ziya Nur Aksun, Sezai Karakoç, Mahir İz, Cemal Anadol, Nevzat Yalçıntaş, Mümtaz Turhan, Ali Fuat Başgil, Nurettin Topçu gibi şair, yazar, üniversite hocaları ve gazeteciler devam etmiştir. Küllük kadar olmasa da Marmara Kıraathanesi de bazı çalışmalara konu olup literatürdeki yerini almıştır.[10]

---

[10] Marmara Kıraathanesi'ne dair kapsamlı bilgi veren üç eser vardır. Birincisi ve en önemlisi, Mehmed Niyazi Özdemir'in *Dâhiler ve Deliler* adlı romanıdır. Romandaki isimlerin hepsi gerçek isimlerdir. Dolayısıyla o yıllara dair hatıraların bir nevi derlemesidir. İkinci çalışma ise, *Cem Sökmen'in Marmara Kıraathanesi: Beyazıt'ta Bir Hayat Sahnesi* başlıklı kitabıdır. Marmara Kıraathanesi'ni ve o dönemi akademik bir üslupta anlatan bu kitap belli bir çerçeve sunması açısından önemlidir. Üçüncü çalışma ise, TRT'nin 2006 tarihli *Marmara Kıraathanesi* başlıklı belgeselidir.

Marmara Kıraathanesi döneminin bitişini kendisi de bir Marmaratör olan Mehmed Niyazi Özdemir şöyle ifade eder:[11]

> ... asıl üzüntü sebebi ise kahveyi Mustafa Bey'den devralan Tahir'in burayı yıkarak çarşı haline getirecek olmasıydı. Tahir'in marmaratörlüğü de üzüntülerini katmerleştiriyordu; bunu belki başkaları yapabilirdi; fakat bir marmaratör asla yapmamalıydı.

Marmara Kıraathanesi kapandıktan sonra Marmaratör diye anılan müdavimleri ya da Mustafa Kutlu'nun ifadesiyle "Marmara'nın kılıç artıkları"ndan bazıları Erenler Kıraathanesi'ne devam ederken çoğunluk Ozanlar Kahvesi'ni mesken tutmuştur:[12]

> Marmara'da kurulan iletişim ağının yaşayan isimlerle devam ettiği mekânlar 1980'lerde Çınaraltı ile Çorlulu Ali Paşa/Erenler, 1990'larda İLESAM, 2000'lerde Yazarlar Birliği, sonra Fatih'teki Ozanlar Kahvesi olur.

Marmara Kıraathanesi'nin mirasını daha sonraki yıllarda Erenler, İLESAM, Yazarlar Birliği, Türk Ocağı gibi mekânlar devralmıştır. Bu olgunun en güzel örneklerinden birisi de Marmara Kıraathanesi kitabının yazarı Cem Sökmen'in Marmara Kıraathanesi'ni ilk kez Yazarlar Birliği'nde Mehmed Niyazi Özdemir'den duymuş olmasıdır:[13]

> Marmara Kıraathanesi'nin ismini ilk kez 1999'da Türkiye Yazarlar Birliği'nin Kızlarağası Medresesi'nde mukim İstanbul Şubesi'nde düzenlenen bir sohbette Mehmed Niyazi'den duydum. Türkiye Yazarlar Birliği, 1997'de İstanbul Üniversitesi'nde gazetecilik okumaya başladıktan sonra Erenler ve İLESAM'la aynı günlerde öğrenip sıkça gitmeye başladığım mekânlardan biriydi.

1950'lerin sonundan 1984 yılına kadar varlığını sürdüren Marmara Kıraathanesi, Cem Sökmen'in dediği gibi "Mehmed Niyazi'nin 2001'de yayımlanan *Dâhiler ve Deliler* kitabıyla âdeta yeni bir döne-

---

11 Mehmed Niyazi Özdemir, *Dâhiler ve Deliler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2001, 332.

12 Cem Sökmen, *Marmara Kıraathanesi. Beyazıt'ta bir Hayat Sahnesi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ., İstanbul, 2017, 141.

13 *age*., 10.

me girmiştir."[14] Bu noktada ilginç olan olgu *Dâhiler ve Deliler* yayımlanmadan önce kitapta geçen çoğu hikâyenin kahve müdavimleri tarafından biliniyor olmasıdır. Mehmed Niyazi Özdemir, 1980'li yıllarda Erenler'de, 1990'lı yıllarda da İLESAM'da bu hikâyeleri sıklıkla anlatmıştır.

Sonuç olarak özü kervansaraylardaki, hanlardaki, köy odalarındaki sohbet geleneğine kadar götürülebilecek Osmanlı kahveleri kurumsallaşmış ve modernleşme süreciyle beraber günümüze kadar ulaşan edebiyat kahvesi geleneği oluşmuştur. Hem kahve geleniğinin hem de çevresindeki kültürel havzanın devamlılığını Mehmet Nuri Yardım şöyle anlatmaktadır:[15]

> Edebiyat mahfilleri zaman içerisinde değişmiş, çeşitli şekiller almıştır. Osmanlı'da, Tanzimat ve sonrasında, Servet-i Fünun ve Cumhuriyet dönemlerinde edebiyatçıların bir araya geldiği mekânlar olagelmiştir. İsmail Hami Danişmend'in, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'in, İhsan Raif Hanım'ın konakları ile Abdülhak Hamid'in Maçka Palas'taki yeri ediplerin buluşmaları için birebirdi.
>
> Yakın tarihimizde bu gelenek Küllük ile başladı, Acem'in Kahvesi ile sürdü, hemen ardından Marmara Kıraathanesi ile devam etti. Benim ilk devam ettiğim mahfil, Edebiyat Fakültesi'nde okuduğum yıllarda binamızın karşısında bulunan Koska Kahvesi'ydi. Daha ziyade fakültedeki sınıf arkadaşlarımın buluştuğu mütevazı bir yerdi. Laleli'deki bu yer sonra yıkıldı. O zaman oraya "takılan" arkadaşlar arasında Yekta Saraç, Fatih Andı, Mustafa Armağan, Erol Ülgen, Rahim Tarım da vardı.
>
> Az ileride, Beyazıt'a doğru, tam da Süpürgeciler Hanı'nın yukarısındaki set üstünde, üstad Sezai Karakoç gelip otururdu. Elbette yakın dostları da onu yalnız bırakmazdı. "Marmaratörler"in devam ettiği Beyazıt'taki meşhur Marmara Kıraathanesi'ne gitmeye başladığımda artık mekân eski canlılığını kaybetmeye başlamıştı. 1980'li yılların başlarıydı.
>
> Ama aynı zamanda Beyaz Saray Çarşısı'nın hemen girişindeki Enderun Kitabevi'nde İsmail Bey'in küçük dükkânı dolup taşardı. Sadece edebiyat değil, tarih, felsefe, tasavvuf ve sosyolojiye dair önemli konuşmalar, tartışmalar yapılırdı.
>
> Hayat, boşluk kabul etmez. "Marmara" tarihi misyonunu tamamlarken "Erenler" olarak anılan Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde edebiyatçılar, entelektüeller, üniversite hocaları ve talebeler burayı kendilerine mesken edindiler, sey-

---

[14] *age.,* 10.

[15] Mehmet Nuri Yardım, "Edebiyat Mahfilleri", *Milat,* 17.03.2013.

rek de olsa oraya uğrardım. Sonraları Çorlulu "mahfil"i emekli olurken, o zaman İLESAM'ın da hizmet verdiği az ilerideki Sinan Paşa Medresesi mekân olur.

Marmaratörler, genç edebiyatçılar ve sanat erbabı, burayı sık sık ziyaret eder, Mehmed Niyazi ağabeyi dinlemeye başlarlar. Vakit gelir, topluluk burada vazifesini ifa ve ikmal eder.

Sonra Türkocağı ve Kızlarağası Medresesi. Mehmed Niyazi Bey'in, Mustafa Kutlu'nun, Yusuf Özarslan'ın ayrı ayrı halkaları vardı. Bazen halkalar birleşir ve geniş bir havuza dönüşür, dostlar salonda içtima ederdi. Kızlarağası Medresesi'ndeki sohbet halkaları dağılırken Fatih'te Ozanlar Kahvesi, bir kısım eski Marmaratör'ü bir araya getirir, ancak Marmara Kıraathanesi'nin konuşmacıları değil, dinleyicileri bu bahçeli yere gelip gitmeye başlar.

"Geleneksel muhabbet meclislerinin kaybolduğunu" söyleyen İrfan Kurulay, peşinden de eski edebiyat kahvelerine gönderme yaparak "İstanbul'da eskisi gibi hâlâ randevusuz buluşulan mekânlar var mıdır?" diye sormaktadır:[16]

Köyden kente göçün hızlanmasıyla artık geleneksel muhabbet meclisleri kaybolmaya başladı. Şehirlerde sadece hatırlanmak babından özel günlerde akla gelir oldular. Artık şehirde doğup büyümüş nesil için bu meclislerin anlamı kalmadı.

Eskiden şehirlerde Marmara Kıraathanesi gibi irfan mektepleri varmış. Marmara'dan kültür sanatın zirveleri geçmiş; Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, Ziya Nur Aksun, Mükrimin Halil, Muzaffer Özak, Üstün İnanç. Bu kıraathane başlangıçta Beyazıt'ta Küllük olarak biliniyor. Marmara Kıraathanesi'nin devamı niteliğinde Çorlulu Ali Paşa Medresesi, İLESAM, Erenler, Türk Ocağı, Yazarlar Birliği İstanbul Şubesi'nde toplanan dost meclislerine ben de katılma imkânı buldum.

Bu meclislerde Mehmed Niyazi Özdemir, Üstün İnanç, Mustafa Kutlu, Hilmi Oflaz, Yusuf Özarslan, Mahmut Çetin, Mustafa Nadir Önay, Hüsamettin Arslan, Şaban Abak, Kemal Çiftçi, Ebubekir Kurban, Hakan Albayrak, Bilal Arıoğlu ve ismini hatırlayamadığım birçok münevverin sohbetlerini bu mekânlarda dinleme fırsatı buldum.

Son yıllarda takip edemiyorum böyle yazarların, şairlerin, fikir adamlarının randevusuz buluştuğu mekânlar var mı? Zaman zaman cadde kenarlarında geleneksel dekorlu nargile evleri mi ikame eder oldu irfan ocaklarını?

[16] İrfan Kurulay, "Sosyal Mesafe, Muhabbet Meclisleri", *Diriliş Postası*, 16.04.2020.

Bu kitapta hikâyesi anlatılan edebiyat kahvesinin kökleri çok eskilere gitmektedir ve teşbihte hata olmazsa Küllük Kıraathanesi ve Marmara Kıraathanesi'nin gölgesi buraya da düşmüştür. Bu noktada sorulması gereken soru şudur; Bazı kahve müdavimlerinin düşündüğü gibi edebiyat kahvesi Küllük ve Marmara ile sona mı ermiştir? Yoksa Küllük'ten başlayıp Marmara ile devam eden bu gelenek Erenler, İLESAM, Yazarlar Birliği, Türk Ocağı ve Antik Kafe vasıtasıyla yeniden yorumlanıp devam mı etmiştir? Bize göre, kahve son bulan unsurlarla yeni olanların buluştuğu, dolayısıyla içinde sürekliği ve süreksizliği eş zamanlı olarak barındıran ve her dönemde yeni gerçeklik ile yeniden ortaya çıkan bir yerdir. Mezkûr geleneğin 1981 sonrasında vücut bulduğu ve sonraki bölümde anlatılacak yer Erenler Kıraathanesi'dir.

1980'lerde bütün ülkenin sağ-sol şeklinde ayrıldığı darbe yılları, nice acı hikâyelere ve sıkıntılara şahit olmuştur. Darbe sonrasında ise bu acılara yılgınlık ve iç hesaplaşma da eklenmiştir. İşte bu yıllarda farklı dünya görüşlerinden birçok kişi için tek bir istina hariç gidecek bir yer yoktur. Bu dönemde Erenler Kıraathanesi tam bir sığınaktı. Erenler'de sağdan soldan farklı dünyalar sadece bir araya gelmemiştir; aynı zamanda burada yeni dünyalar kurulup bu dost meclisinden geleceğe bakılmıştır.

Kıyıya Vuranların Sığınağı: Erenler Kıraathanesi (Çorlulu Ali Paşa) Yılları (1981-1993)

Marmara Kıraathanesi'nin kapanması bir dönemin bitişini ifade etse de aslında alttan akan bir gelenek yoluna devam etmiştir ve zamanın ruhu bir başka mekânda; Erenler'de somutlaşmıştır. Şüphesiz Erenler Kıraathanesi kendine özgü bir kahvedir ama kahve geleneği bağlamında düşünülürse Marmara Kıraathanesi ile birçok benzerlikleri vardır. Hem geçmişten izler taşıyan hem de eskiden farklı, yepyeni bir yerdir. Kendisi de o geçişi bizzat yaşayan Mustafa Kutlu, Erenler'e geçiş sürecini ve Erenler'in tarihî/toplumsal özelliğini şöyle anlatmaktadır:[17]

> Marmara Kıraathanesi'ne Tunceli'de öğretmenlik yaparken yazları İstanbul'a geldiğimde uğrardım. Orada üç aşağı beş yukarı, bakiye-i süyuf dedikleri mekâna ait son kalıntıları gördüm ve oradaki son konuşmaları dinledim. Mesela, Allah rahmet eylesin Ali İhsan Yurt Ağabey'i, Muzaffer Hoca'yı orada gördüm. Ama ben bir Marmaratör, Marmara'yı takip eden biri değildim. Yani yazları taşradan gelen bir adam.
>
> Fakat oradaki, Küllük'ten Marmara'ya intikal etmiş olan havayı bir miktar teneffüs ettim. Bir miktar olayın ne olduğunu anladım. Fakat tabii o bitmek üzere olan bir gelenekti. Daha doğrusu bir atmosferdi.
>
> Bu atmosfer şuradan geliyordu: Osmanlı döneminde medreseler, daha sonra Darülfünun Beyazıt'ta olduğu için Beyazıt ve Süleymaniye gibi semtler okumuş yazmışların, aydınların, üniversitedeki hocaların mektebe yakın olduğu için oturdukları semtlerdi. Ve çok seçkin semtlerdi. Bu ortamdaki kişilerin gittiği kahvelerde dediğim atmosfer oluşmuştu.
>
> Zamanla buralardakiler taşınıp gitti. Oralar da değişti. Çarşı oldu. Şu oldu bu oldu. Yavaş yavaş yaşını başını alan ve rahmet-i rahmana kavuşanlar misali Marmara da tabii her fani gibi, bir şekilde sona erdi. Bu süreç bitti. Oradan intikal eden arkadaşlar; Marmara'nın kılıç artıkları diyebileceğimiz Filozof Cemal, Hilmi Oflaz gibi insanlar Erenler'e gelmeye başladılar. Bir de yeni katılan gençler oldu.

[17] Mustafa Kutlu ile yapılan görüşme.

Erenler esasen çok ilginçtir. Özal sonrasındaki ideolojilerin, iddiaların, sert çatışmaların, kavganın bir miktar süngü gölgesinde sona erdiği, sükûnet çağlarında insanların düşünmeye başlayıp ne yapalım dedikleri bir döneme rast geldi. Birtakım gençlerden sanatla uğraşanlar, akademisyenler, akademisyen adayları, gazeteciler Erenler'e devam etti. Tabii ben oradaki tüm arkadaşları teker teker anlatmak durumunda değilim. Anlatmak da uzun sürer zaten.

Ama şunu söyleyeyim; o atmosferde sağdan soldan, ülkücülerden, İslamcılardan insanlar vardı. Tezlerin sona erdiği, Özal ile beraber liberalizm bayrağının Türkiye'ye dikildiği, Özal'ın dört eğilimi birleştirdiğini söylediği böylesi hem araştırma hem de hesaplaşma atmosferinde sağ-sol demeden birçok genç arkadaşlar, şairler, gazeteciler, okur yazarlar ve iş adamlarından müteşekkil bir yerdi.

Çok esaslı tartışmaların yapıldığı, buna mukabil malayani lafların da ortada çok döndüğü, çok çekici olan medrese bahçesinde bir yerdi. Burada bir maya tuttu, nasıl bir maya tuttu?

Mustafa Kutlu'nun bir metafor olarak ifade ettiği "Burada bir maya tuttu" sözü birçok olguyu açıklamaktadır. Evet, kendine özgü bir şahsiyete sahip Marmara Kıraathanesi dönemi bitmiştir ve artık yeni dönemin imkân ve sınırlılıklarıyla beraber, eskinin de izlerini taşıyan yeni bir mekân oluşur. Artık Erenler günleri başlamıştır:[18]

Erenler'de bir maya tuttu. Farklı bir maya. Nasıl oldu bu. Erenler'de kutup teşkil eden insanlar olmadı. Örneğin, Muzaffer Ozak, Nuri Karaöhüyüklü, Ziya Nur Aksun, Ali İhsan Yurt gibi etrafında kişilerin toplandığı kutuplar olmadı. Ama istisnalar vardı. Rahmetli Niyazi Özdemir bu özelliği Marmara'dan buraya taşımış olanlardan biriydi. İstisnalar olsa da Erenler bu yönüyle Marmara'dan farklıdır.

Şunu söyleyeyim; esasen insanlar dostluk havasını teneffüs etmeye geliyordu oraya. Yüz yüze konuşmanın, şakalaşmanın, beraber maç seyretmenin, birtakım konuları yukarıdan aşağıya tartışmanın getirdiği sıcaklık ve dinamizm ile orada birtakım üstatları dinlemekten ziyade herkesin hep beraber konuşmaya katıldığı ortak bir atmosfer oldu. Daha üst seviyede, o konuşsun öbürleri dinlesin yoktu. Herkes aşağı yukarı eşit seviyedeydi.

Marmara Kıraathanesi ile Erenler Kıraathanesi arasında nasıl bir bağ olduğu, bu iki kahvenin tarihsel sürekliliği ve süreksizliğinin ne olduğu konusunda Ekrem Ayyıldız'ın ifadeleri dikkate değerdir. Buna göre, Erenler derinliği ve kapsayıcılığı olan bir geleneğin devamıdır:[19]

[18] Mustafa Kutlu ile yapılan görüşme.

[19] Ekrem Ayyıldız ile yapılan görüşme.

> Kahve geleneğimizde Küllük ve Marmara Kıraathanesi'nin yeri ayrıdır. Küllük zaten başlıbaşına bir dünya. Bir edebiyat kahvesidir ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki tüm dünya görüşünden fikir ve sanat adamlarını Beyazıt'taki Küllük'te görmek mümkündür.
>
> Küllük kapanınca onun işlevini Marmara Kıraathanesi devralır. Meserret ve İkbal gibi kahveler de çekim merkezidir. Ancak oralar daha çok kişiler ile anılan yerlerdir. Örneğin Orhan Kemal İkbal'e gittiği için orası çekim merkezidir. Nispeten daha az hareketli olan bu yerlerin haricinde Marmara Kıraathanesi Küllük'ün devamı sayılabilir. Daha doğrusu benzer yanları çok olan bir yerdir. Erenler ve sonrası, bu mirası devraldı.

Bir noktayı özellikle vurgulamak gerekmektedir. Bir mekân tam anlamıyla başka yerin devamı olamaz. Her ne kadar Marmara Kıraathanesi'ne vurgu yapılsa da Erenler Kıraathanesi kendine özgü bir mekândır. Bunu kahve müdavimlerinin söylemlerinde de görmek mümkündür. Bazıları Marmara Kıraathanesi'ne vurgu yaparken kimi kahve müdaviminin Marmara Kıraathanesi'nden haberi dahi yoktur ya da kendini oradaki geleneğe dâhil etmez. İster Marmara Kıraathanesi'ne daha önce gitmiş olsun, isterse o yılları görmemiş biri olsun mülakatlarda çoğunluk, Erenler Kıraathanesi'nin edebiyat kahveleri geleneğinin devamı olduğu konusunda mutabıktır.

Erenler Kıraathanesi'ni, özellikle ilk zamanlarda yani 1980'lerin başında çekici yapan özellik, bu yıllarda İstanbul'da bu tür mekânların sayısının az olmasıdır. Erenler Kıraathanesi bir nargile kahvesidir ve bu yanıyla dönemin şartlarına göre belli bir tüketim kültürü olan kişilere hitap etmektedir. Bu yüzden Erenler'e edebiyat kahvesi kimliğini kazandıran kişiler başlangıçta azınlıktadır. Kahve ilk kurulduğu yıllarda belli bir kültürü temsil eden ve nargile tüketen seçkin müşterileri hedeflemektedir. Dolayısıyla, eski İstanbul beyefendisi diye anılan devlet memuru, emekli devlet memuru, civardaki esnaflar esas müşterileri oluşturmaktadır. Şadi Çarsancaklı, Erenler Kıraathanesi'ndeki ilk yıllarda kendilerini kabul ettirme sürecini şöyle ifade etmektedir:[20]

> İlk zamanlar bizi orada pek istemediler. Çünkü genelde Erenler Kıraathanesi'ne memur ya da emekli olmuş ekabirden kişiler gelirdi. Hepsi de gayet şık bu beyefendiler içinde tömbekiciler de vardı. Zaten onların yeri apayrıydı, onların oturduğu yerlere oturamazdık dahi.

[20] Şadi Çarsancaklı ile yapılan görüşme.

> Erenler'in ilk zamanlarında, genelde müdavimler dışında pek kimsenin gelmesi istenmezdi. Sanırım ticari bir politikaydı bu. O yıllarda tüketim kavramı o kadar revaçta olmadığı için mekânların hüviyetini belirleyen özelliklerin başında müdavimlik gelirdi ve bizim gibi öğrenci milleti mekânda pek istenmezdi. Erenler ilk zamanlarda iki ortaktı. Ortaklardan biri bir Bektaşi dedesinin torunu idi ve adı Zafer'di. Diğeri de emekli komiser Bülent.
>
> Zafer Bey kahveye gençleri sokmazdı. Kendine göre kahvenin kimliğini ve nezahetini korumaya çalışırdı. Biz, zar zor girebilmiş ve kahvenin yerlisi olabilmiştik. Zaten sonrasında Zafer Bey hisselerini Komiser Bülent'e devredince kahvenin politikası değişti ve tüketim mekânı özelliği kazanmaya başladı.

Bu kabul sürecinden sonra yani 1982 yılından sonra artık öğrenciler de kahvenin en önemli müdavimlerinden olmuştur. 1984 yılı kahve için önemlidir. *Cumhuriyet* gazetesinin kitap ekinde Erenler Kıraathanesi'ni tanıtan bir yazı yazılmasından sonra Erenler Kıraathanesi'nin İstanbul'daki popüleritesiyle birlikte kahvede üniversite öğrencilerinin ve turistlerin sayısı artmıştır. Şadi Çarsancaklı bu olguyu şöyle anlatmaktadır:[21]

> 1984 yılında *Cumhuriyet* gazetesinin kitap eki iki hafta üst üste Erenler'i tanıttı. Aslında o zamana kadar fazla öğrenci gelmiyordu. Hatta bizim gibi sağ görüşlü öğrencilerin haricinde Erenler'i kimse bilmezdi. Solcu ve liberal öğrenciler kahvede o tarihten sonra sökün etmeye başladı. Kızlı erkekli üniversite öğrencileri gelmeye başladı. Öğrenciler haricinde turistlerin de sayısı artmaya başladı.

Bu yıllarda kahvenin müşteri politikası da değişmiştir. Eskiden "herkesin gelmesini istemeyen" anlayış yerini "ne kadar çok müşteri o kadar iyi" anlayışına bırakmıştır. Bu değişimin en önemli sebepleri ise 1980'lerin sonuna doğru kahve kültüründeki ve tüketim anlayışındaki değişim, Özallı yıllarda turizmin teşvik edilmesi, yeni nargile kafelerin çoğalmasıdır. Kısaca 1980'lerin ortasından itibaren Erenler, yukarıda anılan sebeplerden, özellikle öğrenciler için çekim merkezi olmuştur.

Farklı dünya görüşlerinden birçok kişinin buraya gelmesi vasıtasıyla 1980'lerin ortasında edebiyat kahvesi kimliği kazanan Erenler Kıraathanesinin müdavimleri acaba bu mahfilde nasıl toplaşmıştır? Birkaç örnek üzerinden bu olgu ele alınacak olursa kahveye katılımların, genelde arkadaş vasıtasıyla veya kendiliğinden olduğu söy-

---

[21] Şadi Çarsancaklı ile yapılan görüşme.

lenebilir. Mevlâna İdris'in Erenler'e ilk kez gelişi rastlantı sonucu kahveye gelişlere en güzel örneklerden birisidir:[22]

> 1987 yılında fotoğraf çekmek için Erenler'e girmiştim. Ortamı beğendim. Sonra devam etmeye başladım. Sonra Şaban Abak'ı ve Mehmet Ali Verçin'i oraya ilk ben götürmüştüm.

Mevlâna İdris vasıtasıyla kahve ile tanışan Mehmet Ali Verçin ise Erenler'e gittiği ilk günü şöyle anlatmaktadır:[23]

> 1986 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirip 1987'de İstanbul'a geldim. Erenler'e ilk kez 1987 yılında Mevlâna İdris'le gitmiştim. Daha sonra ben, Ahmethan Yılmaz, Bayram Kök, Mevlâna İdris, Şaban Abak, Halil İbrahim, Nahit Üslüplü, Kemal Sayar hep beraber oturduk orada. O günlerdeki sohbetin en önemli konuları fikrî konularda öz eleştiri ve entelektüel olmaya dairdi.

Bu dönemin en temel özelliği kahveye ilk gelişlerin belli bir arkadaş vasıtasıyla olmasıdır. Tanıdık olmadan kahveye yolu düşen kişiler de vardır ancak Nahit Üsküplü'nün ifadesinde de görüldüğü gibi kahvedeki sohbet öbeklerine dâhil olmanın zorluğu göz önüne alınırsa arkadaş vasıtasıyla kahve ile tanışanların oranının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir:[24]

> Aslında kahve herkese açık bir yerdi ama sonuçta her şey konuşuluyor. O yüzden yabancılara karşı güvensizlik de vardı. Hiç tanıdığı olmayan biri gelse ve uzun süre orada otursa onunla derin muhabbetlere girilmezdi.
>
> Ancak kahve müdavimlerinden birisi bir arkadaşını getirse, daha o gün sanki kırk yıllık arkadaş gibi yanında her şey konuşulurdu. Mesela Halil İbrahim (Kaymak) benim en yakın arkadaşlarımdan biridir. O benim tanımadığım bir arkadaşını kahveye getirse artık o kişi benim de arkadaşımdı. Hatta kahveye yeni gelen biri ilk başlarda "şu kişinin arkadaşı" diye anılırdı. Bir nevi referans yani.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi birçok kişinin Erenler'e ilk adımı ile kahve bağlamındaki hikâyeleri başlamıştır. Yüzyıllardır devam eden edebiyat kahvesi geleneğinin 1980 sonrasındaki yansıması olan Çorlulu Ali Paşa Medresesi'ndeki Erenler Kıraathanesi'nin

---

22 Mevlâna İdris ile yapılan görüşme.

23 Mehmet Ali Verçin ile yapılan görüşme.

24 Nahit Üsküplü ile yapılan görüşme.

kapısından, "Erenler'e ilk adım: Çorlulu'nun Haziresindeki Ağaç ve Diyalektik" başlıklıklı anekdotta olduğu gibi nice farklı hikâye girmiştir. Ancak daha önemli husus Erenler'in kapısından giren kişilerin daha sonra orada oluşturduğu atmosferdir. Bu hikâyelerin birleşimini temsil eden ve oradaki atmosferin yansımasılarından biri olan söz ise bundan sonraki bölümde ele alınacağı üzre "Farklı Dünyaların Bir Araya Gelmesi"dir.

Erenlere İlk Adım: Çorlulu'nun Haziresindeki Ağaç ve Diyalektik

İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı'nda öğrenci Hakan Özener'in hikâyesi Erenler'in girişindeki ağaçla başladı. Sorsan, okulla falan pek alakası yoktu ama baba hocalardan ders aldığı için çok şey öğrenmişti. Üstelik zor zamanlarda olmuştu bu. Bütün ülkenin mahalle mahalle, semt semt bölündüğü zamanlarda Suriçi'ndeki mekânlar da ikiye ayrılmıştı. Misal, ülkücüler Platin Kafe'ye giderken solcular Buhara Kafe'ye takılırdı. O, Buhara'yı seçenlerdendi. Yine kendisine, dünya görüşün ne diye sorulsa, "sağcı değilim," diye cevap verirdi. Herkesin sağcı ya da solcu olduğu bir zamanda "sağcı olmamak ya da solcu olmamak" adı konulmamış bir başka dünya görüşü idi. Belki de onlar, bir kutbun ılımlılarıydı.

Sonra darbe geldi ve ne varsa sildi süpürdü. Tabii acımasızca. Geride gidecek hiçbir yeri olmayanların bitimsiz kızgınlıkları ve kırgınlıkları kaldı. Böyle bir zamanda, tek sığınak dosttur misali, arkadaşı İlhami, Hakan Özener'e,

"Seni ilaç gibi bir yere götüreceğim,"

dediğinde hiç itiraz etmedi. Şu İlhami de ne ilginç bir adamdı. Rengârenk kıyafetler içinde dolaşır, bir bakmışsın cumaya gider, başka bir zaman Vedaları okur, arada da Marx'ın rahlesine otururdu. Yani, o bir yer için "ilaç gibi" diyorsa bildiği vardı.

Güneşli bir gündü ama nedense Divanyolu boştu. Medrese kapısından içeri girdiklerinde, dikkatini çeken ilk şey mezarlık içindeki ağaçtı. Ne heybetli ağaçtı o öyle. Asırlık medresede, yine kim bilir kaç yıllık kabrin içinden fırlayıp çıkan ağaç bütün bir mezar taşını parçalamıştı. Uzun uzun ağaca baktı ve aklına şu soru düştü: "Bu ağaçta nasıl bir diyalektik vardı?"

Ve böylece diğerleri gibi onun da arayışı başladı. Çok değil, birkaç yıl önce sağ ve sol diye kavga edenler, şimdi aynı yerdeydi. Başlangıçta, farklı köşelerde otururlarken zamanla sandalyeler yanaştı,

sonra birleşti ve nihayet hikâyeler ortak olmaya başladı. Peki, bu insanları bir araya getiren neydi?

Soru geniş bir soruydu ama Hakan Özener'e göre "aslolan arayıştı" ve onun arayışı da dil felsefesi üzerinden devam etti. Sol ve sağ nedir, bu ülke neresidir, biz kimiz gibi sorular her daim kafasının bir köşesindeyken, kâh Frankfurt Okulu'ndaki filozofları dinliyor, kâh Yunus Emre mektebinde diz çöküyordu ama bu arayış hiç son bulmuyordu. Bir gün Erenler'de, kuyubaşında, kendi hikâyelerine dair sohbet ederlerken,

"Mesele hep aramak ve belli bir sona teslim olmamak herhâlde,"

dedikten sonra sözünü şöyle bitirdi:

"Her aftan sonra yeniden kayıt yaptıran öğrenciler gibiyiz!"

Son sınıfta üniversiteyi bıraktı. Belki de bu yüzden kahve onun için hiç mezun olunmayan ve yeniden kayıt yaptırılan bir başka okuldu. Arkadaşını ilgiyle dinleyen Yakup Uçar,

"Hadi kalk, Köprüaltı'na gidelim,"

dedikten hemen sonra Burhan Karagöl'ü de yanlarına alıp Galata Köprüsü'ne doğru yola çıktılar. Bir sürü farklı dünyalar içinde, Köprüaltı da bambaşka bir dünyaydı ve arada kahveden çıkıp soluğu orada alanlar da vardı. Cağaloğlu Yokuşu'ndan aşağıya iniyorken Yakup Uçar arkadaşına döndü ve kahvede yarıda kalan sohbete devam etti:

"Hepimiz isabet almışız, öyle bakarız âleme."

Normalde hiç susmayan Burhan Karagöl, tıpkı diğerleri gibi, bu sözden sonra sustu. Nihayet Köprüaltı'na vardıklarında, Erzurum Çayevi'nde oturup çay eşliğinde tam karşıdaki Topkapı Sarayı'nı izlediler. İstanbul ne muazzam bir şehirdi; Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye*'sindeki gibi, bir yanda Topkapı Sarayı diğer tarafta Galata Kulesi yükseliyorken, az önce geldikleri Erenler Kıraathanesi bir dünya iken Köprüaltı'ndaki mekânlar bambaşka dünya idi. Hele şu "Kemancı" denen yerde Türk Rock Müziği'nin tarihi yazılıyor, İstanbul'un ne kadar marjinal tipi varsa oraya akıyordu. Demek ki meşrebine göre herkes bambaşka yerlerden isabet alıyordu. Ne güzel!..

Erenler Kıraathanesi neşe ve muziplik kaynağıydı. Örneğin 1984 yazında, dünyanın çeşitli ülkelerinden İstanbul'a rahip kafilesi gelmiş ve nereden duymuşlarsa Erenler'e uğramışlardı. Edward Said meşhur *Oryantalizm* adlı eserini yazmış ama Pınar Yayınları henüz

Türkçeye çevirmemişti. Ama ne gam, kahvedekilerin çoğu hem oryantalizmden hem de oksidentalizmden haberdardı ve duruma göre bazen Batı algısını bazen de Doğu algısını makaraya sarardı. Şimdi olduğu gibi.

Birleşmiş Milletler gibi grupta birçok dilden konuşan rahip vardı ama ekseriyet İngilizce, Fransızca ve Almanca konuşuyordu. Tabii konuşulan dilin haricinde bir de hâl dili vardı ki rahiplerin bakışı şu fakir Doğululara ışığı gösterelim diyordu. Rahiplerden biri İngilizceyle başladı misyona. Kahve uzun süre dinledi, rahipler de sağ olsunlar eteklerinde ne varsa döktüler.

Aydınlanmış bakışların zamanı gelmişti. Yani, sıra şimdi kahvede idi. İznik Konsülü, İkonalistik Dönem, Doğu ve Batı kiliselerinin ayrılması gibi konularla başlayan mevzu Martin Luther'in ırkçılığı ve yine onun antisemitizmine kadar ulaştı. Tabii, bu esnada, dil de çeşitlendi. Şadırvan tarafından bir kahve müdavimi İngilizce konuşurken, kuyubaşından Fransızca cevap geliyor, arkalardan da Almanca konuşanlar duyuluyordu. Ama asıl sürpriz henüz gelmemişti.

Hakan Özener, nargile için köz taşıyan Ateşçi Mustafa'yı görünce hemen yanındaki kızıl saçlı rahibi gösterdi ve Ateşçi Mustafa'ya seslendi. Malum burası aynı zamanda nargile kahvesiydi ve sönen közleri hemen tazelemek lazımdı. Ateşçi Mustafa közleri yenilerken Hakan Özenen ona bir şeyler söyledi. Tabii ki Almanca. Masadakiler mevzuyu çaktığı için onlar da çeşitli dillerden sorular sordu. Hiçbir şeyden haberi olmayan, bir zamanlar ODTÜ'de okurken sağ-sol olayları sebebiyle okulu bırakmış Ateşçi Mustafa, her soruya sakince cevap verdi. Final sorusu ise, Hakan Özener'den geldi:

"*Barnabas İncili* hakkında ne düşünüyorsun Mustafa?"

Soru bildiği yerdendi, gayet açık bir şekilde fikirlerini açıkladı ve sonra rahiplerin hayran bakışları altında, közleri harlamak için yerine gitti. Misyonerler neden şaşırmasın, kahvenin ateşçisi bile bir sürü dil biliyordu.

Ne ki, kahve muhabbete biraz daha devam etse, belki de bu sefer rahipler aydınlanıp topluca ihtida edecekti. Ama kahvenin öyle bir derdi yoktu. Onlar, başkalarının düşüncesini değiştirmek için değil, kendi arayışları için buradaydı. Elbette işin içinde, hafiften Melamimeşreplik de vardı. Belki de Hakan Özener'in "isabet aldık," dediği olgu tam da buydu.

O günden sonra "isabet alıp âleme bakmak" yani bir derdi olmak ifadesi kahve sözlüğünde bir deyim oldu. Nüfusu hızla artan İstanbul'da, yeni biriyle tanışıldığında, acaba o da isabet almış mı diye, o kişinin yüzüne bakıldı ve gariptir ki, halkaya her yeni katılan dost hep aynı pencereden âleme baktı. Yani kalabalıklar içinde barınamayan ve her daim arayış içinde olanların penceresinden...

Sonraki yıllarda, yolu ne zaman Erenler Kapısı'na düşse, o kapıdan geçerken hep o ağaca baktı. Güzel olan ise, kahveye ta ilk günden beri eşi Çiğdem Özener ile beraber gelmesiydi. Kahvedeki diğer çiftler gibi onların hikâyesinde de kahvenin özel bir yeri vardı.

Gün geldi, "Lahdi parçalayıp göğe yükselmiş ağaçtaki diyalektik nedir?" sorusu "Hayatın diyalektiği nedir?" "Hayat nedir?" "Hayat ile ölüm arasında biz neredeyiz?" gibi sorulara evrildi. Lakin Erenler Kapısı'ndan giren her farklı dünya için arayış hiç eksik olmadı.

Farklı Dünyaların Bir Araya Gelmesi

Denilebilir ki Erenler Kıraathanesi'nin en önemli özelliği, darbe öncesinde ayrışan dünya görüşlerinin buluştuğu bir yer olmasıdır. Bu özelliği, Cumhuriyet döneminin en kozmopolit edebiyat kahvelerinden birisi olan Küllük ile benzeşmektedir. Erenler'de kendini sağcı, solcu, sosyalist, komünist, muhazakâr, İslamcı, ülkücü, akıncı diye tanımlayan birçok kişi mevcuttur. Açıkçası Suriçi'ndeki bir kahveye her dünya görüşünden insanın gelme özelliği 60'lı yıllarda mekânların ayrışması ile azalmışken 1980-1990 arasında Erenler farklı görüşlerin buluşma noktası olduğu için dikkate değerdir:[25]

> Bilhassa 60'lardan sonra sol ve sağ ayrımının derinleşmesi sebebiyle mekânlar da ayrışmıştır. Cağaloğlu ve Suriçi'ndeki yerlerde ağırlıklı olarak muhafazakâr ve milliyetçi kesim yer alırken Beyoğlu tarafındaki mekânlara sola yakın ve daha liberal kesim devam etmiştir. Bu demek değildir ki oradakilerden buraya, buradakilerden oraya kimse gitmez. Yani geçişlerin olduğu bir mekânsal ayrışma söz konusudur.
>
> Darbelerin tarihi aynı zamanda Türkiye'nin toplumsal kırılma tarihidir. 1980 öncesinde şehirler sokak sokak ayrışırken 80 sonrasında Erenler Kıraathanesi bir toparlanma yeri olmuştur. Hem farklı görüşten kişilerin bir araya geldiği hem de darbe öncesi acıların sarıldığı bir toparlanma yeri... Erenler'in güzel tarafı ve bizim için avantajlı tarafı her kesimden insanların orada buluşuyor olmasıdır. Bu yanıyla oldukça kozmopolit bir mekândı.

İşte bu "kozmopolit mekân" 12 Eylül Darbesi'nden sonra tam bir sığınak olmuştur. Darbeyle her şeyin paramparça olduğu, bedenen ve ruhen çoğu kişinin kaybolduğu ve insanlara neredeyse tüm dünyanın dar geldiği bu günlerde, Erenler Kıraathanesi "okumayı, yazmayı, anlamayı ve anlamlandırmayı mesele edinmiş kişiler" için dünyayı genişleten bir sığınaktır.

1960'lı yıllarda doğan ve 1980'lerde üniversite eğitimini tamamlamış, ilk gençlik yıllarında sağ-sol çatışmasına şahit olmuş, hatta bu çatışmalarda aktör olan, darbe sonrası yoğun bir hayal kırıklığı ve bundan dolayı sorgulama sürecine girmiş, dolayısıyla yeni ara-

---

[25] Ekrem Ayyıldız ile yapılan görüşme.

yışlar içindeki bir kuşağın mekânıdır Erenler Kıraathanesi. Özellikle kahvenin ilk açıldığı 1981 yılından 1990'lara kadar geçen süre zarfında, genel olarak, kahveyi "sığınak ve sorgulama" kelimeleri temsil etmektedir.

Bir diğer husus ise eski mekânların anlamını yitirmesidir. Bu konuda en güzel örneklerden birisi Marmara Kıraathanesi'dir. En temel özelliği herkese açıklık olan Marmara Kıraathanesi, sağ-sol çatışmasının yoğunlaştığı günlerde çoğu mekân gibi bu özelliğini kaybetmiştir. Marmara Kıraathanesi, 1984 yılında kapansa da ona kimlik kazandıran özelliklerini çoktan kaybettiği için miadını doldurmuştur. Bir diğer örnek ise, Beyaz Saray'daki Türkmen Yayınevi'dir. Ülkücü gençlerin toplandıkları ve sohbet ettikleri bir yer olan Türkmen Yayınevi de darbe sonrasında eski anlamını yitirmiştir. Bunun en önemli sebebi darbe sonrasında sıkıyönetim tarafından eski mekânların hepsinin takip edilmesidir. Dolayısıyla darbe öncesinde belli bir görüş ile anılan mekânların çoğu darbe sonrasında tercih edilen yer olmaktan çıkmıştır. Bu bağlamda, 1981 yılında açılan Erenler Kıraathanesi yeni bir yer olduğu için oldukça caziptir. Dolayısıyla farklı görüşler için yeni açılan bir sayfa görevi görmüştür.

Yapılan mülakatlara göre Erenler'e ilk giden grup ülkücü gençlerdir. Ayrıca, 1980'li yıllardan 2023'e kadar kahvenin şekillenmesinde en önemli rolü oynayan ve arkadaşlıkları Türkmen Yayınevi (bk. "Kahve ile İlişkili Mekânlar/ Beyaz Saray ve Türkmen Yayınevi") günlerine uzanan gruptaki kişiler Erenler'e ilk gidenlerdendir:[26]

> Eskiden genelde Beyaz Saray'daki Türkmen Yayınevi'nde oturuyorduk ve vaktimizin çoğu orada geçerdi. Darbe sonrasında öyle belli bir adresimiz yoktu. Hem ülkenin ortamı gereği bir yere gidemezdik hem de eski yerler kapalıydı. Arkadaşlarla orada burada takılırdık.
>
> Bir gün birkaç arkadaş Beyazıt'tan Çemberlitaş'a doğru yürürken bir de baktık ki caddenin solundaki medresinin kapısı yarı aralıktı. Ne var orada acaba diye sorduk birbirimize. Diğer girişi yani cami tarafından girişi biliyoruz ama türbe tarafı daha önce hep kapalıydı. Kapıyı aralayıp içeri girdik. İçeride iki kişi temizlik ve tertip yapıyordu. Kahve açılacakmış diye öğrendik. Sonra biz buraya gitmeye başladık. Sessiz sakin, yeni açılan bir yerdi ve bize uygundu. Hepimiz üniversite

[26] Aydın Çetiner ile yapılan görüşme.

> öğrencisiyiz o esnada. Artık tekli gruplardan sonra birçok grup oraya gelmeye başladı. Türkmen Yayınevi günlerindeki buluşmalarımız artık orada devam etti.

Benzer durum sol kökenli kişiler için de geçerlidir. Bu noktada bir durumun altını çizmek gerekmektedir. Erenler Kıraathanesi'ne gelen "solcular" arasında anılan Adnan Özer'in kendi solculuğuna dair söyledikleri önemlidir. Sol edebiyatın kanon özelliğine vurgu yapan Adnan Özer, kendisi ve arkadaşlarını, o dönemde katı ve sert solculuğun içinde görmemektedir. Bu bağlamda, Erenler'deki solcular da tıpkı sağcılar gibi "dünyaya açık ve bulunduğu mahallenin ortodoks yorumlarına sert eleştiriler yapan" kişilerdir:[27]

> 1980'de Yeni Türkü Yayınevi'ni kurmuştuk. Erenler'e yakındı. Zaten darbe sonrasında hepimizde endişe vardı. Hapse atılanlar, takip edilenler vs. Eski yerlere pek gidemiyorduk. Erenler yeni açılmıştı ve bu anlamda gayet güzel bir yerdi. 1985'e kadar o endişe hep devam etti ve bu sürede Erenler yeni bir yer olduğu için cazip bir yerdi.
>
> Aslında o zamanlarda başka yer yok gibiydi... O dönemde ister sağdan olsun ister soldan fark etmez, oradaki herkeste eskiye dair bir muhasebe olduğu gibi kendi mahallesine dair bir eleştiri de vardı. Erenler Kıraathanesi'ne gelen kişiler donmuş fikirleri kabul etmeyen, ana akım görüşlere eleştiri yapabilen ve hatta kendi mahallesinde tutunamayan kişilerdi.

Mekândan Taşan Edebiyat adlı eserinde *Yeni Türk Edebiyatı'nda Edebiyat Mahfilleri* alt başlığı ile edebiyat kahvelerini ele alan Turgay Anar, birçok mekânı ele aldığı çalışmasında kısa da olsa Çorlulu Ali Paşa Medresesi başlığı altında Erenler Kıraathanesi'nden bahsetmiştir. Bu çalışmada Erenler'in müdavimlerinden Haydar Ergülen kahveye dair şunları söylemiştir:[28]

> 1980 Darbesi'nden sonra Haydar Ergülen'in ifadesine göre "kendisini ötekinde tanımak isteyen" bazı şair ve yazarlar 1983-1984 yıllarından başlayarak Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde biraraya gelip şiirin merkezde olduğu edebî konularda sohbetler yapmışlardır. Sağ ve sol kesimden genç şairler, kendiliğinden oluşan bu mahfilde, 'şiire dönüş hareketi' olarak nitelenebilecek konuşmalar yapmıştır.

---

27 Adnan Özer ile yapılan görüşme.

28 Turgay Anar, *Mekândan Taşan Edebiyat, Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, 535.

80 sonrası Türk Edebiyatı'nın önemli şairlerinden Haydar Ergülen, Erenler Kıraathanesi'ne ilk gittiği zamanlara dair izlenimini ve kahvenin anlamını şöyle ifade etmektedir:[29]

> İlk 1983 yılında gittim. Ankara'dan gelmiştim. Adnan Özer'i ziyaret için Cağaloğlu'nda, *Hürriyet* gazetesinin eskiden bulunduğu binanın yanındaki Sıhhiye Han'a gittim. Adnan Özer ve Tuğrul Tanyol'u *Üç Çiçek* dergisini çıkarmaya hazırlanırlarken yakaladım, yani bir anlamda "suçüstü" yaptım! Onlar da yakalanmanın verdikleri mahcubiyetle sağ olsunlar beni de dâhil ettiler dergiye. Böylece üçümüz 80 kuşağının ilk şiir, edebiyat ve kültür sanat seçkisi olan *Üç Çiçek*'i çıkardık. Sonradan Mehmet Müfit, Oktay Taftalı, Ali Günvar, Metin Celal, Taner Ay ve Orhan Tekelioğlu arkadaşlarımız da bize yardım ettiler, doğal olarak kolektif bir işti ve imece usulüyle üç sayı yayımlamış olduk!
>
> İşte ilk o yaz günüydü sanırım, Adnan ve Tuğrul'la gittik Çorlulu Ali Paşa Medresesi'ne. Kahve kültürüm yoktur. Ankara'da ODTÜ'de öğrenciyken, zaman zaman Kızılay'da bizim devrimci kahvelerine giderdik, çoğunlukla da bir yürüyüş, protesto ya da korsan miting öncesi. Erenler belki de ilk kez, 27 yaşımdan başlayarak, yıllarca gidip geldiğim, uzun uzun oturduğum kahve oldu...
>
> Derken, unuttuğum bir kahveyi hatırladım. 1980 Darbesi'nden sonra, İstanbul'a daha sık gider oldum, o zamanlarda Hisar'da bulunan Ali Bey'in kahvesine giderdik, orası hemen çoğunlukla sol entelijensiyanın mekânıydı. Ben sosyoloji mezunuyum. Biz Althusser, Perry Anderson, Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau, vb. Marksist düşünür ve iktisatçıları İngilizceden okurduk. Ali Bey'in kahvesinde ilk kez Lacan'ın kitaplarını görmüştüm Fransızca olarak tabii, *Beyaz* dergisini çıkaran Ufuk Üsterman arkadaşımızın elinde. O kahveyi işleten Ali Bey ilginç bir insandı, o ölünceye kadar gittim, bir ara Hisar'da da oturdum çünkü. Boğaziçili öğrencilerin mekânıydı daha çok.
>
> Erenler ise, tabii gide gele anladım ki, hepimizin mekânı olmuştu. Soldan gelenler anarşistler, şairler, yazarlar, İslamcılar... Ülkücülerin de olduğunu biliyorum ama, bir tanışıklığım olmadı. Polis korkusunu da unutmamak lazım. Çünkü neredeyse tüm görüşlerden gençlerin geldiği bu mekânda, polisin, istihbaratın olmaması olanaksız. 1983, sol örgütlerin toplu davalarının görülmeye başladığı dönemdir, o yıllarda az da olsa tahliyeler oluyordu. O arkadaşlar *Üç Çiçek* dergisinin bürosuna da geliyordu, Erenler'e de. İçlerinde ODTÜ'den tanıdığım arkadaşlar da oluyordu. Bu nedenle bence polisin yoğun gözetimindeydi. 12 Eylül işkencelerini pek çok arkadaşımız yaşadı ve hâlâ anlatmaya utanırlar, insanın insana yaptığı zulüm kadar beteri de, benzeri de yokmuş meğer!

[29] Haydar Ergülen ile e-posta yoluyla yapılan görüşme.

DİZİN

A

Abdurrahman Şen 147, 151
Abdülkadir Emeksiz 187, 230
Adem Taş 116, 318
Adem Yakar 142, 157, 158, 429
Adnan Özen 222, 264, 450, 464
Adnan Özer 47, 48, 51, 52, 56, 58, 62, 64, 65, 225, 263, 403
Ahmet Aktaş 234
Ahmet Duman 221
Ahmet Duruk 215, 216
Ahmet Erdem 232, 242
Ahmet Hakan 225, 226, 264, 437
Ahmethan Yılmaz 39, 56, 58, 64, 261
Ahmet Kala 230
Ahmet Kanlıdere 54
Ahmet Kekeç 103
Ahmet Öztürk 207
Ahmet Pekşen 331
Ahmet Serin 305
Ahmet Şefik Şenlik 267
Ahmet Uysal 129, 162, 246-248, 293, 294, 296, 297, 382, 421-424, 473
Alaattin Şişman 80
Alican Kerimoğlu 80
Ali Günvar 48, 49, 65
Ali İhsan Yurt 35, 36, 208, 404
Ali Murat Güven 151
Ali Uğur 23, 58, 97, 127, 129, 159, 183, 231, 275, 333, 362, 368-374, 376, 378, 379, 382-384, 387, 503
Alper Kanca 20, 78, 82, 94, 102, 108, 113, 142, 146, 149, 177, 183, 187, 211, 219, 220, 232, 242, 255, 256, 265, 267, 301, 316, 333, 353, 362, 382, 410, 413, 418, 419, 427, 441, 447, 479
Aslan Çarsancaklı 172
Ateşçi Mustafa 43, 324, 325, 429
Atılgan Bayar 50, 58, 65, 183, 262
Aydın Çetiner 46, 81, 83, 84, 180, 183, 210, 211, 219, 238, 241, 267, 268, 272, 298-303, 311, 316, 321-323, 333, 466, 479, 504
Aydın Ünal 215
Aydın Vahapoğlu 116, 166, 167, 231
Ayhan Örener 204, 259
Ayhan Yılmaz 64, 147
Ayşe Beyza Çiçek 187, 230, 502
Ayşegül Kanca 478
Ayşenur Asuman Uğur 371, 478
Ayşe Olgun 218, 307, 310

B

Bahadır Sancak 230
Batur Karakullukçu 397, 478
Bayram Çiçek 20, 116, 145, 175, 180, 272, 273, 278, 294, 295, 298-303, 311, 314, 341, 382, 420, 424-427, 459, 463, 482, 487, 498, 499, 505
Bayram Kök 39, 70, 71, 120
Bedir Acar 330
Behram Zengin 478
Bekir İşlek 210
Beşir Ayvazoğlu 27, 207
Beşir Topaloğlu 211, 355
Bilal Arıoğlu 33
Birhan Keskin 49, 56, 58, 64, 65
Burhan Karagöl 19, 42, 52, 56, 105-107, 151, 183, 211, 236, 238, 242, 255, 267, 272-274, 295, 316, 317, 388, 413, 418, 466,

468, 469, 471, 472, 478, 480, 491, 496
Burhan Kavuncu 63, 205, 259
Burhan Temel 499
Büfeci Cahit 282
Bülent Sağlam 100
Bülent Yılmaz 158, 429

C

Cafer Akpınar 230
Cafer Turaç (Turan Korkmaz) 66, 225
Cafer Vayni 58, 118, 119, 309, 330, 337, 461
Can İkizler 232
Celal Tanır 211
Cemal Anadol 30, 129, 309, 504
Cemal Şakar 62, 66
Cemal Zehir (Dava Cemal) 77, 203, 295, 345, 346
Cemile Nihan 478, 481, 482, 484
Cem Sökmen 30, 31, 163, 305, 337, 339
Cengiz Er 215
Cevdet Karal 58, 62, 65
Coşkun Çokyiğit 205, 219

D

Dekoder Ekrem (Mustafa Ekrem Şentürk) 101, 217, 270, 271, 467, 469, 470, 504
Derya Yanık 119
Dilara Kanca 478
Dursun Güleryüz 210, 211, 236-238
Dursun Tosun 435

E

Ebubekir Eroğlu 56, 58, 61, 62, 64, 403
Ebubekir Kurban 33, 58, 63, 66, 67, 88, 89, 96, 97, 103, 151, 153, 221-223, 230, 260, 261, 312, 330, 333, 338, 387, 406, 502
Edibe Sözen 84, 402, 406, 437
Efkan Ala 119
Ekrem Ayyıldız 13, 19, 23, 36, 45, 55, 71, 99, 149, 150, 153, 156, 159, 160, 191, 202, 224, 231, 250, 252, 253, 271, 272, 296, 297, 330, 333, 338, 381-384, 395, 398, 449, 463, 470, 477, 494, 501, 502
Ekrem Ergüder 97, 495
Emir Behram Zengin 478
Emre Özdoğan 150, 386
Engin Sobi 382
Erdem Şahin 273-275, 459
Erdinç Beylem 209
Eren Yeşilyurt 230, 466
Ergün Yıldırım 201
Erol Olçok 151, 234, 263, 313, 316, 322, 323, 377, 387, 437, 452, 454-458, 503, 504
Erol Ülgen 32
Ersin Kalkan 50, 225
Ertuğrul Fındık 58, 109, 221, 222, 282, 291, 304, 444, 447, 469, 502

F

Fahri Biçer 209
Faruk Zorba 230, 452
Fatih Aksoy 50
Fatma Ragıbe Kanıkuru 183, 473, 476, 477
Fazıl Coşkun 225, 226
Ferit Ragıp Tuncor 404
Fethi Azaklı 63, 164, 165, 216, 312, 452, 503
Fethi Bey (İLESAM işletmecisi) 72, 428
Fethi Gedikli 204, 211, 219, 258, 453
Fikret Gezgin 453
Fikret Işık 80
Fikri Özçelikçi 239-241
Filozof Cemal 35, 402, 434, 504
Fokus Yaşar (Yaşar Artar) 466-468

G

Gökhan Özcan 58, 67, 212, 214, 215, 225, 502
Gökhan Yavuz Demir 463
Graham Fuller 378, 436, 437
Gülcan Tezcan 149, 150
Gürsel Dönmez 56, 58, 81, 82, 232, 242, 243, 413, 479, 480

H

Hakan Albayrak 33, 58, 90-92, 103, 109, 188, 212-214, 221, 223, 225, 226, 230, 263, 266, 330, 437, 502
Hakan Özenen 43, 50
Hakkı Dursun Yıldız 208
Halil İbrahim Kaymak 228, 231, 239, 438
Hamit Can 58, 103, 104, 330
Hans von Aiberg (Bülent Ayberk) 489-491
Hasan Aycın 58, 66, 93, 151, 205, 206, 223, 225, 244, 437, 502
Hasan Hüseyin Şener 90, 93, 343, 344
Hasan Karaalioğlu 496
Hasan Nail Canat 209
Hasan Nuri Yaşar 449, 450, 453
Hasan Öztoprak 65, 263
Hasan Ürkmez 150
Haşim Nezihi Okay 404
Haydar Ergülen 47, 48, 56, 62, 263
Haydar Kemal Kurt 84, 219, 220, 238
Hayrettin Bir 244, 389
Hikmet Yaşar Eren 66
Hilmi Oflaz 20, 23, 33, 35, 85, 91, 118, 133, 139, 147, 148, 159, 173, 175, 182, 184, 205, 206, 209, 217-219, 228, 264, 282, 291, 292, 304-314, 317-320, 330, 332-343, 349, 367, 373, 383, 387, 393, 402, 405, 431, 432, 448, 469, 475, 479, 480, 500, 504
Hüsamettin Arslan 23, 33, 49, 52, 58, 67, 68, 76, 136, 153-156, 177, 202, 263, 265, 277, 287, 309, 437, 449, 452, 459, 461-464, 481, 503, 504
Hüseyin Atlansoy 53, 55-58, 62, 65, 66
Hüseyin Hatemi 258, 395
Hüseyin Öncü 50, 65
Hüsnü Güneş 452
Hüsnü Kılıç 80, 90, 109, 454

İ

İbrahim Kalkan 58, 209
İbrahim Kiras 50, 58, 61, 64, 75, 103, 108, 153, 187, 225, 260, 261, 263, 277, 330, 460, 502
İbrahim Sarp 330
İbrahim Savaş 232, 234, 243
İbrahim Uslu 80
İhsan Deniz 49, 53, 56, 58, 62, 65, 403
İhsan Durdu 56, 58, 150, 267
İlhami Atmaca 56, 58, 212-214, 226, 230, 249, 330
İlhami Öztürk 168, 354, 429, 431, 432
İlhan Efe 140, 142, 149, 150, 205, 228, 246, 247, 377-379, 396, 454
İlyas Dirin 91, 217, 305, 330
İrfan Çiftçi 58, 65, 76, 123, 213, 263, 504
İrfan Dağdelen 218
İrfan Duman 59, 61
İsmail Bayram 23, 148, 163, 273, 274, 315, 320, 371, 487, 496
İsmail Çiçek 176, 268, 478, 482
İsmail Dervişoğlu 330
İsmail Ünalmış 209, 504
İsmail Yağcı 369, 370
İsrafil Kumbasar 487, 488

K

Kadir Kaleli 318, 501, 502
Kamil Demir 116, 173
Kamil Doruk 56, 58, 228, 267
Kamil Fırat 53
Kamil Uğur Yaralı 178, 228, 229, 231
Kaptan Malik Zengin 478
Kemal Çiftçi 33
Kemal Kaptaner 187
Kemal Kelleci 216
Kemal Özer 207
Kemal Sayar 39, 58, 62, 64, 65, 165, 171, 183, 185, 226, 227, 240, 267, 420, 437, 438, 440, 502, 506
Komiser Bülent (Erenler işletmecisi) 38, 428
Konuralp Özdemir 346, 349
Kubilay Köseoğlu 50
Kutay Aydın 172, 173
Kutay Sarsılmaz 175
Kürşat Demirci 452

L

Lütfi Şen 150

M

Mahmut Çetin 33
Mahmut Ulusoy 19, 128
Mehmed Niyazi Özdemir 23, 30-33, 58, 128, 162, 170, 171, 177, 218, 330, 332, 333, 335, 337, 341-343, 346-349, 369, 437, 466, 504
Mehmet Ali Verçin 39, 137, 177, 228, 239-241, 256, 267, 268, 286, 418, 420, 438, 447, 494, 505
Mehmet Ali Zengin 68
Mehmet Cangir 452
Mehmet Çavuşoğlu 208
Mehmet Efe 58, 65, 91, 246
Mehmet Emin Birpınar 116, 450
Mehmet Emin Karaöz 113, 388, 389
Mehmet Feyyat 228
Mehmet Genç 30, 404
Mehmet İbrahimağaoğlu 235
Mehmet Kahraman 63, 80, 150
Mehmet Küpeli 232, 233, 242, 243, 413, 415, 416, 480, 498, 503
Mehmet Müfit 48, 58, 62
Mehmet Nuri Yardım 32, 331
Mehmet Ocaktan 49, 58, 65, 66, 84, 103, 104, 263, 403
Mehmet Sait Karaca 19, 116, 127, 403
Mehmet Şahin 80
Mehmet Şeker 58, 97, 103, 104, 119, 150, 480, 502
Mehmet Şevki Eygi 58
Mehmet Varış 150
Mehmet Yeleğen 452
Merih Akoğul 49, 65
Metin Celal 48, 51
Metin Külünk 78, 79
Mevlâna İdris 19, 39, 56, 58, 65-68, 100, 111, 143, 149, 150, 155, 166, 167, 171, 178, 180-183, 186-189, 204, 224-228, 230, 231, 239, 240, 263, 267, 291, 310, 311, 315, 318, 342, 344, 347, 348, 400, 403, 437, 452, 466, 467, 477, 480, 501, 502, 504
Muhammet Eşbah 116
Muhittin Yıldırım 18, 72, 112, 290, 311, 322, 395, 430, 431, 467
Mu Mehmet 295
Murat Çebi 202
Murat Çetin 100, 315, 317
Murat Filinte 105, 106, 248, 309, 496, 497
Murat Güzel 213, 214
Murat Turgut 499
Murat Yalçın 52, 58
Murat Yoğurtçu 150, 294, 296, 297
Murat Zelan 58, 83, 102, 221, 222, 261, 457, 458, 502
Mustafa Aksoy 67, 300, 343, 346-348, 462
Mustafa Baydemir 244, 245
Mustafa Demir 187
Mustafa Ercan 230
Mustafa Karaalioğlu 103, 263
Mustafa Karnas 58, 495
Mustafa Keloğlu 100, 330
Mustafa Kutlu 13, 14, 21, 23, 31, 33, 35, 36, 58, 60, 62, 64, 67, 74, 75, 123, 153, 160, 192, 208, 230, 231, 282, 309, 311, 330, 332, 333, 344, 366, 380, 384, 398-401, 403, 406-409, 437, 447, 458, 481, 482, 484-486, 495
Mustafa Nadir Önay 33
Mustafa Polat 204
Mustafa Ruhi Şirin 58, 62, 187, 502
Mustafa Şahin (Yazar) 58, 68, 69, 212, 453, 502
Muzaffer Doğan 84
Muzaffer Ozak 36, 229, 404
Mükremin Atmaca 123, 125, 127, 133, 151, 191, 228, 286, 309, 326, 428, 429, 431, 454
Mümin Çevik 209
Mümin Vatansever 151, 223, 224
Mümtaz Yapıcıoğlu 100

N

Nafi Kaya 150, 187
Nahit Üsküplü 39, 266, 267, 438
Nargileci Şükrü 429
Nazif Okumuş 205, 489
Necat Cavuş 403
Necla Vatansever 19, 365, 366, 445, 481, 484
Nedim Ali Zengin 478
Nejat Muallimoğlu 290, 504
Neslihan Ünsal 463
Nevzat Onmuş 165, 166
Neyzen Aziz 86, 87, 100, 271, 504
Nihat Genç 212-214
Nur Akalın 50
Nuray Mert 264, 437
Nuri Karahöyüklü 30
Nuri Sağlam 209, 347, 451
Nurullah Karaca 19, 127
Nusret Özcan 13, 23, 58, 73, 97, 103, 104, 119, 124, 147-152, 177, 230, 255, 256, 265, 266, 282, 295-297, 309, 316, 317, 330, 333, 338, 368, 373, 380-389, 398-400, 415, 452, 454, 479, 501, 504

O

Oğuz Buğra Demirbağ 170, 173
Oktay Sinanoğlu 127, 309, 437, 504
Oktay Taftalı 48
Orhan Alkaya 49, 62
Orhan Kahyaoğlu 50
Orhan Rıfat Karagöl 23, 103, 184, 437, 478
Orhan Tekelioğlu 48, 62
Osman Akkuşak 58, 159, 309, 405
Osman Bostan 78, 80, 81
Osman Hakan 49, 62, 65

Ö

Ömer Aydar 459
Ömer Erdem 58, 502
Ömer Onay 19, 23, 116, 140, 211, 316, 339, 420, 427
Ömer Saruhanoğlu 187
Özcan Palut 115, 415, 496

R

Rasim Aytin 231, 453, 470
Recep İncecik 308
Recep Yumuk 216
Reşat Şen 209, 228
Robert de Niro 435, 436, 439

S

Sadık Battal 221, 225
Sahaf İbrahim Kalkancı 496
Sahir Bafra 176, 452, 453
Sait Süzek 452, 496
Salih Zengin 66, 221
Samet Karakuş 355
Savaş Ay 323, 429, 437
Sebahattin Öztürk (Kaymakam Sebahattin) 448
Sebahattin Yıldız 153, 159, 163
Sebati Karakurt 263
Sedat Umran 56, 58, 62, 133, 134, 330, 504
Selahattin Yusuf 58, 103, 225, 458
Selman Cahit 103, 104
Selman Gemuhluoğlu 119
Servet Kızılay 331
Seyfettin Manisalı 209, 399, 504
Seyhan Erözçelik 49, 53, 58, 62, 65, 263, 504
Sıtkı Caney 52, 56, 58, 330
Suat Ak 64, 65
Süleyman Alnıaçık 58, 73, 115, 145, 294, 330
Süleyman Bitiş 101, 503
Süleyman Gündüz 78, 80, 81, 84, 90, 92, 94, 109, 437
Süleyman Usta 232, 233, 242, 413

Ş

Şaban Abak 27, 33, 39, 58, 97, 101, 103, 144, 151, 216, 226, 230, 239-241, 249, 266, 267, 282, 330, 406, 436, 447, 502

Şaban Özçelik 72, 428
Şadi Çarsancaklı 14, 37, 38, 109, 110, 138, 140-142, 172, 211, 219, 452, 474, 477, 505
Şafak Kanca 58, 102, 232, 242, 422, 441
Şahin Uçar 58, 133, 348, 452
Şen Ferhat 171
Şifa Yaratılmış 230
Şükrü Ayalan 234
Şükrü Karaca 58, 148, 212, 377, 454, 504

T

Talat Avcı 142, 232, 242, 413
Taner Ay 48, 62
Tarık Tufan 127
Teğmen Kemal (İngiliz Kemal) 466, 472, 473
Tezcan Denizmen 273, 274, 355
Tuğrul Tanyol 48, 49, 51, 62
Tuluyhan Uğurlu 437

Ü

Ümit Karnas 496
Üstün İnanç 33, 209, 337

V

Vedat Pehlivan 452
Vehbi Baysan 437, 450, 451
Veysel Başkan (Veysel Duran Cengiz) 491-493
Veysel Bozkurt 164
Volkan Sert 170, 171

Y

Yakup Uçar 19, 42, 52, 211, 236-238, 242, 243, 268, 418, 479
Yargan Buyruk 309, 487-489
Yaşar Şadoğlu 64, 147, 149-151
Yıldırım Çoşkun 80
Yurdakul Dağoğlu 132, 140-142, 167, 209, 241, 279, 333, 348, 369, 392-397, 459
Yusuf Abi 23, 68, 101, 102, 144, 147, 183, 217, 278, 282, 379, 454-456, 479, 494, 501, 503
Yusuf Ziya Başbay 19, 163, 246, 283, 293, 372, 381, 390, 460
Yusuf Ziya Cömert 53, 58, 66, 93, 103, 104, 109, 163, 171, 182, 216, 223, 227, 261, 392, 393, 502

Z

Zafer Bey (Erenler işletmecisi) 38, 428
Zehra Betül 187
Zekeriya Çelik 131, 314, 326, 327, 504
Zeki Doğan (Kasetçi Zeki) 97
Zeynel Koç 263
Zeynep Duygu Demir 187
Ziya Nur Aksun 30, 33, 36, 393
Ziyaver Şencan 50